

Poros

Nr 1 | 2016

Tvivel, längtan, fåglar

Poros

En tidskrift för essäistik

anno 2015

Tidskriften *Poros* är politiskt och religiöst oberoende.

REDAKTIONEN

Simon Bergil Westerberg, Erik Jansson Boström, Mathias Alexandersson

FORMGIVNING

Mathias Alexandersson

SKICKA IN BIDRAG

Vi publicerar texter inom genren essä. Vi förstår den genren i vidaste mening som en läsartillvänd text med fokus på tankeinnehållet. Unikt för *Poros* är att bidrag varken antas eller refuseras rakt av. Vi publicerar inte uppsatser avsedda för ett akademiskt sammanhang och inte heller rent gestaltande texter. Vi tar dock gärna texter med skönlitterära inslag där fokus ligger på de tankar som tas upp i texten.

SÖK TILL REDAKTIONEN

Redaktörer antas på grundval av tidigare erfarenhet som redaktör, lektör, handledare eller liknande. Det viktigaste är dock att du är villig att arbeta i tidskriftens anda. Redaktörer till tidskriften antas fortlöpande.

KONTAKT

essatidskrift@gmail.com

HEMSIDA

porostidskrift.blogspot.se

REDAKTIONSBLOGG

porosredaktion.blogspot.se

Förord.....	6
Redaktionen	
Steglitsen som symbol	14
Henrik Johansson	
Desperately seeking Susan.....	22
Susanne Henningsson	
Fais ce que voudras	32
Jonathan Svantesson	
Den siste kentauren	42
Ludwig Landström	

Sagan om gudarnas folk.....	58
Tomas Ekenberg	
Förnuftets följeslagare	64
Amar Bajric	
Upplysningen bör försvaras – men hur?	74
Henrik Bohlin	
Konsten att läsa med penna	84
Mortimer J. Adler	
Medverkande	92
Källhänvisningar.....	94

Förord

av

Redaktionen

Simon Bergil Westerberg

Jag hade länge tänkt att essägenren skulle passa mig – som mångårig student i humaniora och på författarutbildningar framstod essän som den form som kunde föra samman mina båda studieområden. Hösten 2015 började jag äntligen få flyt i mitt essäskrivande. Jag skrev ett essäutkast om dagen och tänkte att jag snart skulle kunna skicka iväg essäer för tidskriftspublicering. När så ett av mina utkast började närma sig en avslutad helhet tänkte jag att det var dags att pröva hur denna essä skulle tas emot av en redaktör. Jag visste att det jag skrivit var intressant och relevant, så jag sände min essä till en tidskrift jag haft med en dikt i tidigare och väntade på deras utlåtande. Ganska snart fick jag svar. Kort och gott svarade de: “denna gång tackar vi dessvärre nej”. Ingen respons, inget skäl till varför de inte ville ha texten, inga förslag på förändringar. Bara nej.

Jag är fullt medveten om att tidskrifter får väldigt mycket material och att redaktörer ofta jobbar ideellt vid sidan av annan sysselsättning – att kommentera varje text är nästan omöjligt. Även om jag inte kunde beskylla tidskriften som refuserat mig för att ha behandlat min text respektlöst så var det något som skavde. Jag visste ju att min essä var intressant, om än kanske inte tillräckligt välskriven. Det jag skrivit var av högsta betydelse för mig och borde med omarbetning kunnat bli betydelsefullt även för andra. Det stumma nej från tidskriftsredaktionen fick mig knappast att vilja skärpa mitt tänkande och slipa på mitt språk.

Kulturtidskrifters uppgift är att främja det kulturella samtalet i vårt språkområde. Frågan är hur de gör det och om det skulle kunna göras på ett annat sätt. Lika mycket som en konstruktiv redaktionell bedömning av en text kan främja den enskilda skribentens

vilja att skriva, lika mycket kan viljan att skriva och tänka mattas av en oförstående eller avvisande kommentar. Det är värt att fråga sig om det inte till och med är så att kulturtidskrifternas förtjänster är mindre än den negativa inverkan som följer av deras arbetsform. Skribentbemötandet främjar sällan skribentens vilja att skriva och resultatet blir att det är de som redan bemästrar det språk som efterfrågas av tidskrifterna som blir publicerade.

Det var när jag var i dessa tankar som idén till *Poros* väcktes. *Poros* är en tidskrift där inget urval av texter görs och där det istället ges gedigen respons till alla skribenter. En tidskrift vars ändamål det är att främja tänkande oavsett om skribenten redan kan skriva väl eller inte.

Poros startades i tron att det går att arbeta fram en tidskrift på ett sätt som främjar varje skribents vilja att skriva. En plats där din vilja att tänka är det enda som spelar roll och där alla blir understödda att skriva en läsartillvänd och engagerande text.

Erik Jansson Boström

Det är svårt att inte fyllas av förakt inför den utbredda okunskap och ideologiska trångsynthet som präglar vår tids offentliga samtal. Texter som stödjer våra åsikter sprider vi i nästa sekund i våra facebook-flöden. Om det som sägs är sant och väl underbyggt eller inte bryr vi oss sällan om att kolla upp ordentligt. Att läsa texter noga, tänka efter och kolla upp källor har vi inte tid och ro med när vi sitter där och skrollar på tunnelbanan eller toaletten. Lika snabbt och obetänksamt agerar våra politiska motståndare och man vet inte om man ska skratta eller gråta eftersom facebooks algoritmer ändå stänger in oss i ekokammare där vi mestadels ser statusuppdateringar från vänner vars poster vi interagerat med. Vi skummar och delar det vi gillar och kan på så sätt både visa och få bekräftelse av de egna. Det vi inte

gillar skrollar vi i bästa fall förbi. I värsta fall hamnar vi i fruktlösa facebookgräl med ansiktslösa vänners vänner.

Såhär kan vi inte fortsätta. Om vi ska kunna bevara och utveckla det som är bra med vårt samhälle så måste vi börja främja värden såsom lyssnande, kunskap och ärlighet inför sig själv och andra. Vi måste med andra ord börja odla en *intellektuell integritet*. För att främja denna typ av värden tror jag att vi behöver spendera mer tid på platser utan en bestämd ideologisk prägel där långsamma tankar kan utbytas; Platser där allt från grundläggande existentiella funderingar till dagsaktuella politiska frågor kan uttryckas på ett genomtänkt sätt, där syftet är att ärligt utforska och uttrycka sina tankar snarare än att övertyga eller kritisera andra. Min förhoppning är att *Poros* ska kunna vara en sådan plats.

När Simon presenterade idén bakom *Poros* fastnade jag framför allt för att inga bidrag refuseras men att alla bidrag får gedigen respons. Detta förändrar redaktören från en bedömare till en samtalspartner för skribenten. Då är inte målet bara att producera ett färdigt nummer med ett så bra urval av texter som möjligt utan dessutom att ha en utvecklande dialog tillsammans med skribenten. Den arena som *Poros* vill skapa som ska främja ett fördjupat tänkande består då inte bara av själva numret eller läsarens möte med texterna, utan dessutom av själva mötet mellan redaktören och skribenten.

I vår snabba tidsålder genomsyrad av sociala medier och överflöd av information, desinformation och underhållning är en digital essätidskrift ett otidensligt monster, nästintill en oxymoron. Den digitala publiceringen och spridningen via sociala medier erbjuder tidigare oanade möjlighet att nå ut men inbjuder samtidigt till att *Poros* för det mesta snabbt kommer att skummas igenom eller helt enkelt försvinna i facebookföljarnas flöden på några sekunder. Min stilla förhoppning är dock att de publicerade texterna åtminstone ska lyckas rycka någon ur det hastiga konsumerandet av information och underhållning, få honom att stanna upp och kanske tänka efter för ett ögonblick.

Mathias Alexandersson

Är *Poros* ett publicistiskt organ som främjar demokratiseringen av essäistiken och i förlängningen det offentliga samtalet? Verkar vi för djupgående förändring, utmanar vi det vardagliga livets begränsningar? Hjälper vi fostra ett kulturellt klimat bestående av jämlikar? Eller är *Poros* snarare en i raden av otaliga och likt ogräs växande (men knappt offentliga) arenor där navelskådande skriftställare möter speglar snarare än läsare, vars publik består av den egna spegelreflektionen och på sin höjd någon enstaka fritidsredaktör som valt att starta en tidskrift (istället för en podcast)?

Ställd inför en samtid präglad av skepsis inför jantelagen, och enligt somliga genomsyrad av en tilltagande narcissism, förefaller *Poros* inta en litet speciell, kanske rentav motsägelsefull, position.

Å ena sidan kan *Poros* ses som en motståndare till den av tidsandan uppmuntrade idealiseringen av den egna förmågan. Ett sådant motstånd kan spåras i vår uttryckta strävan så som denna varit formulerad från första början. Beslutet att arbeta med alla inskickade texter togs tidigt. Likaså skulle inget alster undslippa kritik och ingen hänsyn visas författarens eventuellt imponerande meritlista. Vi arbetade utefter dessa riktlinjer med de inkomna texterna fram tills dess att författaren

- 1) slutade upprätthålla vår korrespondens,
- 2) lät hälsa att alstret antagits i ett annat forum,
- 3) färdigställde det som vi kallar för en essä, och som vi följaktligen publicerade.

Vad som kan tänkas skilja de två första mot den tredje intresserar oss inte. Vi skulle inte kunna skilja agnarna från vetet ens om vi försökte. Ingen kan heller med fog påstå sig ha blivit publicerad i det här numret på grundval av tidigare renommé eller den kompetens de må ha utstrålat. Deras enda verkliga bedrift, som vi ser det, var

att skriva en essä. Alla som en gång lärt sig läsa och skriva kan göra detsamma. Vi vill tillägga följande till detta: Alla som en gång lärt sig läsa och skriva kan bli publicerade i *Poros*, förbehållet att de är beredda att lägga ner tid och ansträngning på sitt tänkande.

De omständigheter som präglat tillkomsten av bidragen i det här numret kan, å andra sidan, skådas även från en annan synvinkel. Med tanke på att ingen som gav oss text stod inför risken att bli refuserad skulle *Poros* kunna liknas vid ett slags *safe space* – essäistikens trygga rum. Genom att odelat uppmuntra våra skribenter att tro på sitt eget skrivande (vad än detta må bestå i) tillhandahöll vi närmast idealiska förutsättningar för alla och envar som önskat odla myten om sig själv och sin förmåga.

I linje med detta kan författaren fjättrad vid en grandios föreställning om sig själv i *Poros* finna den outsinliga redaktionella uppmuntran som utgör en sådan självbilds livsluft, liksom, genom själva publiceringsakten, det offentliga erkännande som låter antyda att författaren var precis så extravagant som hon själv velat föreställa sig; att storheten var ett etablerat faktum i samma stund läsaren lät blicken falla ned på just det verk som bar hennes namn.

När jag blev inbjuden att verka som redaktör för *Poros* var det ambivalenta tankar likt dessa som for genom mig. Spänningen mellan de båda ytterligheterna gjorde sig påmind i arbetet med tidskriften och förblir än så länge oupplost. *Poros* framtida öde är långt ifrån avgjort och projektet kan, på gott och ont, ledas i många olika riktningar. Eftersom våra avsikter ingalunda går att likställa med vad vi gjort (liksom detta handlande måste separeras från frågan om dess konsekvenser) finner jag det i dagsläget svårt att riktigt precisera vad det är läsaren här har framför sig.

Ovissheten sträcker sig emellertid bortom min personliga inblandning i *Poros* och kan ses även anorsträdes. De senaste årens

offentliga debatt kring de förändrade villkoren för publicistisk verksamhet är ett exempel. Bakgrunden torde vid det här laget vara allmänt känd: Till följd av digitaliseringen och den påverkan som internet haft på vårt sätt att söka och ta till oss information utmanas tidigare gångbara publicistiska modeller i grunden. Johan Hilton (DN 31/5 2016) beskriver träffande hur de förändrade ekonomiska och redaktionella villkoren tar sig uttryck i hans egen vardag. Han talar om en tidningsbransch som i allt högre utsträckning kommit att präglas av "en till hälften avprofessionaliserad journalistkår i brist på både redaktörer och en publicistiskt ansvarsfull plattform, där alla desperat försöker bryta igenom bruset".

När jag fick frågan om att vara redaktör för *Poros* hade jag oron från debatten om offentlighetens villkor färskt i minnet. Jag fruktade att Hilton var något på spåren: Kanske står vi inför en nedmontering av såväl det hantverk som de redaktionella och etiska förutsättningar som under de senaste decennierna legat till grund för det offentliga samtalet. I *Poros* såg jag en möjlighet att ta steget från förfärad tanke till förfärad handling och själv kunna göra något för att motverka utvecklingen.

Lite tillspetsat skulle man kunna påstå att *Poros* uppstår i det vakuum som dagens publicistiska modell är på väg att lämna efter sig. Inte olikt hur ett oönskat barn av sin tid kan finna det svårt att förlika sig med sin omgivning finner vi det svårt att förlika oss med de arenor som premierar hastighet, antal klick och kvantitet. Trogna det föräldrade grekiska arv som inspirerat vårt namn ser vi inget annat val än att stå upp för den långsamma och tidsödande redaktionella process som historiskt sett varit en förutsättning för litterär utgivning värd namnet.

Måhända avslöjar de föregående raderna en naiv idealisering av det förflutna från vårt håll. Måhända är dåtiden lika svår att tyda som framtiden. Det enda jag vet säkert är att *Poros* ingår i historien och att vi genom detta första nummer är på väg mot framtiden.

Översikt

I det här numret med undertiteln *tvivel, längtan, fåglar* finner läsaren texter som tematiserar många olika ämnen.

Susanne Henningsson går i sitt bidrag till botten med den skepsis hon känt inför en nutida populärvetenskaplig tankefigur enligt vilken "hjärnan" separeras från "jaget".

Pessimism är ett centralt tema även för Jonathan Svantesson, som utforskar det inneboende tvivlet i en människas längtan efter kärlek.

Ludwig Landström utgår visserligen från hopplöshet – gällande valet mellan kroppslig och intellektuell kärlek – men visar även att sann kärlek alltid förblir möjlig.

Sett till en klassisk uppdelning där kärlek återfinns i den ena änden följer sedan tre bidrag som undersöker ändens motsats. Tomas Ekenberg och Amar Bajric inleder med en allegori respektive en fältstudie över det förnuft som grundar sig på religiös tro. Henrik Bohlin undersöker därefter det förnuft som är grundat på tvivel.

Slutligen får vi genom Mortimer Adler en påminnelse om att varken vår tro *eller* vårt tvivel kan hjälpa oss förstå de texter vi läser lika bra som pennan, förutsatt att vi håller den i handen medan vi läser.

Men innan allt detta tar vid ska vi vända oss till Henrik Johansson, vars penna står riktad mot den religiösa litteraturen om en mytomspunnen fågel och vars mångbottnade symbolik han tecknar med säker hand.

Hoppas ni ska finna bidragen i vårt första nummer spännande!

Steglitsen som symbol

av

Henrik Johansson

MICHELANGELOS TADDEI TONDO (KÄLLA: WIKIPEDIA)

Taddei Tondo är huggen ur en massiv bit marmor från ett stenbrott utanför italienska Carrara. Den är rund (tondo betyder rund på latin) och platt, som en stor tallrik, med en diameter på 109 centimeter. Det är en relief, det vill säga att bilden är skulpterad ur materialet. Scenen växer fram ur stenen och Tondons engelska namn är *The Virgin and Child with the Infant St John*. Reliefens tre människor är Jungfru Maria, Jesus och Johannes Döparen. Verkets kanske viktigaste karaktär nämns inte.

Det är inte så märkligt. Symboliken den representerar har i stort sett fallit i glömska under de drygt 500 år som förflutit sedan Michelangelo började arbeta med stenen.

Reliefens fjärde karaktär är en liten fågel, nämligen en vilt flaxande steglits som Johannes Döparen överlämnar till Jesusbarnet, som

blir skrämnd och flyr till Marias knä. Maria sträcker i sin tur upp en hand mot fågeln och buspojken Johannes i en avvärande, lugnande gest. Precis som många andra av Michelangelos verk är *Taddei Tondo* ofärdig, ”non finito” på italienska. Jesusbarnet är den enda delen som är helt utarbetad och detaljerad. Den franska 1800-tals-skulptören och kritikern Eugène Guillame menar att Michelangelos ”non finito” var ett av hans uttrycksmedel för att göra sina konstverk oändligt, ”infinito”, mångtydiga. Att han medvetet utlämnar detaljer för att låta åskådaren färdigställa konstverket i sitt eget huvud. Att han öppnar upp för oändligt många sätt att tolka verken. Bristen på färg, bristen på detaljer gör att det inte går att med blotta ögat se en steglits. Konstvetare har klassificerat den som en steglits på grund av sammanhanget.

Jag började intressera mig för steglits i inom renässans- och barockkonsten i samband med en analys av sonetten ”Till en steglitsa” som har tillskrivits Sor Juana Inés de la Cruz. Jag ville förstå hur steglitsen användes inom konsten och litteraturen. Vad jag inledningsvis inte visste var att steglits förekommer i hundratal, troligen tusentals, religiösa bildkonstverk från slutet av medeltiden till den sena barocken. De flesta av dem i samband med Jesusbarnet och Maria. Allt på grund av en legend.

När den törnekrönte Jesus släpar sig själv och korset uppför Golgata mot sin korsfästelse flyger en fågel ner till honom och drar ut en tagg från hans panna. En droppe blod skvätter ner den lille hjälparen och blir märket som visar fågelns barmhärtighet. Så lyder legendens huvuddrag, men fågelns art har varierat och steglitsen har fått dela äran med i stort sett alla småfåglar med något rött i dräkten, till exempel korsnäbben och rödhaken. För steglitsen har också dess matvanor bidragit till myten: törne kopplas ihop med tistlar, steglits äter tistelfrön.

Att just steglitsen kom att bli dominerande inom konsten istället för korsnäbben eller rödhaken har förmodligen att göra med att den var en av den tidens vanligaste sällskapsfåglar. En motsvarighet till vår tids kanariefågel, men med fler förtjänster än bara sin sång. Steglitsen fästes vid ett snöre och användes som leksak, som en levande drake, och kunde också lära sig andra tricks. Det nederländska namnet, *puttertje*, betyder någon som hissar upp vatten från en brunn och det kommer från att steglitsen kunde lära sig att hålla en fingerborg i näbben och med den hämta sitt eget vatten ur en lägre behållare.

Renässans- eller barockmålningar innehåller en mångfald av symboler. En hund är aldrig bara en hund, en steglits är aldrig bara en steglits, vinet är Kristi blod. Men även om steglitsen är en symbol, kan den ha flera betydelser. Det innebär att en tolkning är nödvändig för att förstå dessa tiders bildkonstverk, att de i stort sett aldrig bara är en avbildning av verkligheten. Sättet att tolka och förstå symboler kan tyckas långsökt, men man förstod världen på ett annat sätt, och drömde, läste och tänkte i symboler. Man hade inte fotografier och få kunde läsa och skriva – symboler sammanfattade långa tankekedjor och olika begrepp, och var i någon mån verkligare än den fysiska, materiella världen. För att citera Octavio Paz biografi över Sor Juana (1994):

Men hieroglyfer och emblem var inte enbart sinnebilder för världen utan världen själv var hieroglyf och emblem. I dem såg man inte endast en skrift, det vill säga, ett sätt att återge verkligheten, utan verkligheten själv. Ett av verklighetens attribut var symboliska väsen. Floder, stenar, djur, himlakroppar, människor var visserligen vad de såg ut att vara men samtidigt hieroglyfer för något annat.

Så när till exempel Albrecht Dürer har med en sovande hund i sitt kopparstick *Der heilige Hieronymus im Gehäus* från 1514 är hunden inte bara en hund utan också en levande symbol för det kontemplativa livet.

Föreställningen om att det finns en annan, verkligare värld, kan ledas tillbaka till Platons tanke om en bestämmande idévärld, där den verklighet vi kan uppfatta med våra sinnen bara är skuggorna av idévärlden. Ett vanligt exempel är en cirkel: en perfekt cirkel existerar bara som idé, i verkligheten blir den aldrig lika bra. Men kristendomen bryter med Platon: det är Gud som representerar idévärlden, eftervärlden är himmelriket, den perfekta, verkliga världen.

Att eftervärlden är verkligare än den samtida blir logiskt när den förstås utifrån en tidsaspekt: Gud är allt – när man dör är det korta jordiska livet över och en evighet väntar: den verkligare världen, det livet egentligen handlar om. Låt mig ta ett exempel: när påven Clemens I skriver sitt första brev till korinterna skickar han det från ”Guds kyrka, som befinner sig i Rom, till Guds kyrka som befinner sig i Korint”. Med Giorgio Agambens förklaring från *Kyrkan och Riket* (2014) så är det ”befinner sig” som är nyckeln. Clemens använder den grekiska termen *paroikousa* som betecknar en tillfällig bostad, en främlings, flyktings hem. Guds kyrka på jorden är en kyrka *i exil*. Den verkliga kyrkan finns i himlen. Den jordiska tillvaron är förgänglig; ett ljus som flammar upp om natten. Med det sättet att tänka är till exempel Dantes *Den gudomliga komedin* (1320) inte fantastisk, utan en högst trovärdig skildring av livet efter döden.

Tillbaka till vår steglits. Alla de olika symboliska betydelser den bär på är kopplade till Jesus eller, mer exakt, hans korsfästelse.

En steglits påminner om Jesu offer och martyrskap, Kristi lidande. Genom att dra ut taggen blev fågeln en symbol för och ett förbådande av Passionen: Kristi lidande (de sista dagarna i Jesu liv som

inleds med att han anländer till Jerusalem, den sista måltiden, Judas Iskariots svek, arresteringen, gisslandet, törnekronan, Golgatavandringen, korsfästelsen, hans jordiska död, begravningen och slutligen återuppståndelsen). Jesus dör och tar på sig våra synder och blir martyr. Men det behöver inte med nödvändighet betyda allt detta. Mer specifikt kan det stå för återuppståndelse: av Jesus, av själen som stiger mot himlen, av sjuka som tillfrisknar. Även stå för nytt liv, fertilitet.

Genom att steglitsen drar ut taggen blir den också en symbol för en djurisk medmänsklighet – den lindrar lidandet, den personifierar den gyllende regeln: allt vad ni vill att människorna skall göra för er, det skall ni också göra för dem.

Det kan tyckas motsägelsefullt, men som en förlängning av samma föreställning kan fågeln också representera döden (genom korsfästelsen) eller ett förbådande om död. Samma symbol (steglitsen) kan alltså betyda både fertilitet, själen och döden. Det blir logiskt om man ser den fysiska döden som frisläppandet av den odödliga själen.

Med allt det här i bakhuvudet får fågelns lugn eller oro, Jesus flykt eller mottagande av steglitsen, stora konsekvenser.

Ornitologen och konstkännaren Herbert Friedmann har skrivit om religiösa bildkonstverk där steglitser förekommer, och man skulle kunna tro att en typisk målning med Jesus och steglitsen skildrar den legendariska händelsen med törnet som dras ur pannan. Så är inte fallet.

I över 450 av de 486 konstverk som Friedmann studerat avbildas steglitsen i samband med Jungfru Maria och Jesusbarnet (med eller utan änglar, helgon, keruber och så vidare). I lejonparten av dessa gestaltar konstnären ett lugn hos både Jesus och Maria. Steglitsen visar att de känner till Jesus framtida öde och är tillfreds med det.

Det är som att Jesusbarnet håller fram steglitsen till åskådaren och genom det säger:

”Jag är Guds son.”

Bara något år skiljer Rafaels målning *Madonna del Cardellino* (cardellino är italienska för steglits) och *Taddei Tondo* åt. Rafael och Michelangelo är bägge hemmahörande i Florens och har exakt samma motiv: Johannes Döparen, Florens skyddshelgon, överränner en steglits till Jesusbarnet och Jungfru Maria övervakar scenen. Rafael använder sina motiv på ett klassiskt vis. Bilden är harmonisk, fågeln är lugn, Johannes håller i den och Jesus sträcker sig över Marias knä för att klappa den på huvudet. Vi är långt ifrån Michelangelos realism och dramatik, vilket inte enbart är ett estetiskt val, utan något som också äger religiös betydelse. För det är just i relationen mellan Jesus och steglitsen som Michelangelo är det stora undantaget. I andra konstverk accepterar Jesusbarnet fågeln, ofta med glädje. I *Taddei Tondo* flyr Jesusbarnet från steglitsen, Maria håller upp en avvärjande hand. Han flyr inte som Guds son, han flyr som en jordisk kvinnas barn gör, klättrandes över sin moders ben, och tittar bakåt mot det som skrämmer honom.

I andra verk finns inte de häftiga rörelser som präglar *Taddei Tondo*.

Michelangelo använder en för sin tid ovanlig realism. Han skildrar Guds son som ett skrämt människobarn. Det vanliga var att placera Jungfru Maria och Jesusbarnet på en rikt dekorerad tron, men Michelangelo sätter dem i stället på en sten. Är han hädisk? Kanske, men han drar en linje bakåt till en mer upprorisk kristendom där det låga blir det höga, där Guds son växer upp som sonen till en snickare. Till skillnad från många andra av Michelangelos verk är reliefen inte ett beställningsverk från kyrkan, utan ämnat till en pri-

vatperson, *Taddeo Taddei*. Det kan ha påverkat konstnärens vilja att gå utanför de gängse ramarna för religiösa verk.

Idag ser vi Jesusbarnet som skräms av steglitsen, den bokstavliga handlingen, men en åskådare i 1500-talets Florens skulle också sett något helt annat. När Döparen håller fram fågeln mot Jesus så uppmärksammar han barnet på frälsarens framtida öde. Fågeln förberådar upphöjelsen, korsfästelse, den fysiska döden och återupståndelsen.

Om andra konstverk visar Jesus som Guds son så gör Michelangelo något radikalt annorlunda: han visar ett skrämt barn. Han visar människan i Kristus, människan i Gud.

Tolkningsmöjligheterna är ännu inte uttömda. Låt oss istället anta att det är Johannes som Jesus skyggar för. Johannes Döparen är Florens skyddshelgon, vilket betyder att en flykt från honom också visar ett avståndstagande från staden. Ansåg Michelangelo att Florens hade blivit så fördärvat att vår frälsare vände sig bort från staden? Det är en intressant möjlighet, speciellt med tanke på att Michelangelo själv övergav Florens för Rom och arbetet med Sixtinska kapellet strax efter att han lämnade ifrån sig den ofärdiga *Taddei Tondo*.

För mig är inte det väsentliga vilken tolkning som är rimligast. Steglitsen kom med en nyckel för att låsa upp en annan idévärld: barockens symboliska tänkande. Världen blev större, en värld av oändliga möjligheter öppnade sig.

Desperately seeking Susan

av

Susanne
Henningsson

För några år sedan reagerade jag på hur många runt omkring mig pratade om kroppen. Kroppen ville röra sig. Kroppen ville ha salt. Kroppen mindes. Snart förstod jag att samma princip hade börjat gälla även för hjärnan. Varje dag läste jag i tidningen om människor som, när de pratade om sig själva, uttryckte sig som om det var hjärnan det handlade om. Hjärnan ville. Hjärnan tänkte. Hjärnan kände. Hjärnan var stressad. Jag undrade förstas varför – varför de inte använde sig av Jag som subjekt. Det lät som att de tog avstånd från viljan, tanken, känslan eller stressen. Som att viljan inte hade med dem att göra. Som att den inte hade med *jaget* att göra. Detta ersättande av jaget med hjärnan i språket väckte ett virrvarr av funderingar kring illusoriska jag- och frihetskänslor, människors maskinlighet och förvanskande tolkningar av hjärnforskning. Jag undrade om det jag uppfattar som en förändring i språkbruk är uttryck för en ny inställning till jaget.

I förhållande till den gamla vanliga distinktionen mellan kropp och själ förefaller mig jaget och jagkänslan tillhöra själen. Att det nya språkbruket gäller för både kropp och hjärna skulle kunna betyda att hjärnan, betraktad som ett organ bland andra, anses höra till kroppen och inte själen. Det som förvånar mig är emellertid inte att ett nytt språkbruk om kroppen också gäller för hjärnan. Det nya, och besynnerliga, är att *själsliga* aktiviteter som att vilja och tänka inte längre tillskrivs jaget. Subjektet har bytts ut mot kroppen eller hjärnan. *Jag tänker, alltså finns jag.* Descartes argument förefaller giltigt; slutsatsen följer ur premissen. *Hjärnan tänker, alltså finns jag* däremot – det fungerar inte alls.

Att prata om kroppen som om den hade sitt eget liv, skilt från jaget, uppfattar jag inte som så märkligt. Alla upplever emellanåt att de inte har kontroll över sin kropp. Känslan av att min kropp är en del av mitt jag verkar också vara möjlig att påverka, rentav upplösa. Jag kan manipuleras att tro att en annan persons kropp är min om jag är placerad som om jag tittade ner på min egen kropp, men i själva verket ser den andre personens kropp genom ett par "glasögon" som spelar upp den andres synintryck. Illusionen infin- ner sig när jag ser kroppen – den andres – vidröras med ett instru- ment samtidigt som min kropp vidrörs på motsvarande sätt. Trots detta kroppsbyte verkar det som att jagkänslan är intakt såtillvida att mina handlingar är mina egna; illusionen försvinner om jag tar initiativ till en handling och märker att "den nya" kroppen inte föl- jer med.

Också den känslan – att mina handlingar är mina egna, att det är jag som ger upphov till dem – verkar emellertid vara manipulerbar. I ett experiment sitter försökspersoner vid varsin datorskärm och väljer mellan två alternativ som visas till vänster och höger på skär- men. De får veta att datorn ibland väljer alternativ åt dem och att de efter varje val ska ange om det var datorn eller de själva som be- stämde. Vad de inte vet är att de aldrig väljer själva, utan att datorn alltid väljer åt dem. Vad de heller inte vet är att utfallspositionen ibland presenteras subliminalt precis innan de trycker på knappen för att välja. Det är den manipulationen som kan skapa en illusorisk känsla av att det var *jag* som utförde handlingen, fastän det var da- torn.

Frågan är om insikten om att jagkänslan kan vara illusorisk skulle kunna ha något med det nya språkbruket att göra. Att vill- farelser kan uppstå till följd av sinnenas bedräglighet är inte något nytt. Trots att jag vet att den optiska Müller-Lyer-illusionen är just en illusion (den som innebär att den här linjen >—< ser längre ut

än denna <=>) börjar jag inte tvivla på allt jag ser. Vad än fysiken upptäcker om tidens natur upphör det inte att kännas som att tiden går. Trots att jag vet att viljan kan manipuleras av bilder eller ljud som presenteras på ett sätt som gör att de inte uppmärksammas, upplever jag den fenomenologiskt som varandes fri. Jag gissar att detsamma gäller här. Kanske skulle en verklighetsuppfattning som inbegriper kunskap om den illusoriska jagkänslan kunna bidra till att förminska jagets ställning, men jag tror inte att den skulle med- föra en misstro som är så stark att jag inte längre tror att det är jag som utför "mina" handlingar. Det verkar inte speciellt troligt att an- ledningen till att människor säger saker som att "hjärnan ville lösa korsord" skulle vara att de tvivlade på att det var de själva som löste korsordet.

Jag provar en ny infallsvinkel och byter fokus, från fenomeno- logiska undersökningar av jagkänslan till neurovetenskaplig forsk- ning som skulle kunna belysa varför *hjärnan* verkar ha börjat ersät- ta jaget som subjekt.

Undersökningar av hjärnan har visat att aktiviteten i vissa hjärn- regioner är högre bland dem som tänker och agerar på ett visst sätt. Eftersom allt vi tänker eller gör givetvis har en motsvarighet i hjär- nan förvånar det mig inte. När jag rör fingrarna över tangenterna på ett visst sätt händer samtidigt något i hjärnan. När jag rör dem på ett annat sätt händer något annat. När jag tänker en tanke händer något i hjärnan. När jag tänker en annan händer något annat. Att hjärnan är involverad i tänkandet måste kunna anses trivialt. Det jag läser i dagstidningar har emellertid ofta en ton av förundran. Inte sällan läser jag att skillnaden i hjärnaktivitet mellan två grup- per *förklarar* varför de agerar på olika sätt. Att det är skillnaden i hjärnaktivitet som är *anledningen*. Detta fastän sambandet lika gär- na kunde uttryckas som att olikhet i beteende är *anledningen* till skillnader i hjärnaktivitet. Men det verkar som att hjärnaktivitet,

som något biologiskt, anses vara förklarande. Och ofta betraktas de biologiska skillnaderna också som medfödda. Det tycks finnas en tendens att tillskriva biologiska mätningar större vikt än psykologiska. Som om något sant och underliggande har avslöjats. Något som tidigare var dolt.

Att upptäckter om hjärnaktivitet väcker sådan fascination skulle också kunna bero på att resultaten eventuellt framstår som mer verkliga för att de illustreras som "bilder" på hjärnans aktivitet. Möjligen kan det också – i det här fallet – vara ett cirkelresonemang, eftersom jag utgår från premissen att *hjärnan* börjat förekomma i det språk människor använder för att tala om sig själva.

Den tolkning jag tror är central är den som går ut på att en skillnad i hjärnaktivitet, alltså en biologisk skillnad, förstås som belägg för att skillnaden är medfödd. En sådan tolkning inbegriper en slags determinism som innebär att alla tankar och handlingar som tänks och utförs är oundvikliga. Den tolkningen borde betyda att känslan av att det är *jag* som ger upphov till mina handlingar alltid är en illusion. Det är en underlig och förvanskande tolkning eftersom hjärnaktiviteten inte kan anses vara medfödd om man förutsätter att människor och deras hjärnor förändras av upplevelser, av att tillägna sig ny kunskap, av sina vanor eller av det sätt de väljer att leva på. Denna förvanskning skulle emellertid kunna förklara varför människor uttrycker sig som om det är *hjärnan* som tänker eller vill något, och inte *jaget*. Jag påstår förstås inte att determinism eller deterministiska tolkningar skulle vara något nytt, och inte heller att jag har förevisat något nytt argument mot determinism, utan bara att dessa skillnader i hjärnaktivitet inte kan användas som belägg varken för eller mot determinism.

Utöver språkbruket, att "orden övar våld på förnuftet" som Francis Bacon¹ formulerade det, funderar jag på vad en sådan världsåskådning skulle kunna få för konsekvenser. Människors föreställningar

om vad som är sant påverkar hur de tolkar världen. Men inte bara det, även världens beskaffenhet påverkas. Det kan låta övernaturligt, eller i alla fall kvantfysikaliskt, men skenet bedrar. Om jag håller något för sant kommer jag att agera utifrån den övertygelsen. Försökspersoners beteende och prestationer beror på vad försöksledaren har fått "veta" om dem innan experimentet, trots att försöksledaren själv är omedveten om att hen förmedlar sina förväntningar genom sitt beteende. En trolig följd av övertygelsen att tankarnas källa ligger bortom *jaget* skulle kunna vara att jag inte känner mig ansvarig för mina tankar och de handlingar de motiverar: "Det var inte jag som ville, det var min hjärna." "Det var inte mitt fel, det var min hjärnas." Utan en *föreställning* om frihet borde innebörden av ansvar urholkas. Det var antagligen därför Isaac Bashevi Singer brukade säga att vi måste tro på den fria viljan – vi har inget val. Genom att fransäga sig sin frihet kan man bli fri från ansvar, vilket låter som en ny sorts frihet. Kanske skulle en sådan ansvarsbefrielse – lockelsen i att slippa rättfärdiga sina tankar och handlingar – kunna göra människor mottagliga för den deterministiska tolkningen.

Efter avslöjanden om felaktigheter hör jag ofta politiker använda sig av uttrycket: "Jag tar ansvar för det". Mot bakgrund av hur ofta uttrycket förekommer och det besynnerliga sätt på vilket det används har jag börjat misstänka att betydelsen av ordet *ansvar* håller på att ändras. Trots att det sägs i situationer då skuldfrågan utreds och då en förklaring från den skyldige efterfrågas, följs det sällan av en ursäkt. Det tycks varken rymma ånger eller något erkännande av skuld, utan blott bekräfta att tillståndet är dåligt. Ibland verkar det riktat mot framtiden och ge uttryck för ett löfte; talaren vill bedyra att det inte kommer att hända igen. Hannah Arendt skriver att "förlåtelsen ser tillbaka och tjänar till att få det gjorda ogjort, medan det bindande löftet syftar till att upprätta säkra öar i framtidens hav

av osäkerhet”.² Det verkar rimligt att människor som inte känner sig ansvariga för sina handlingar inte heller ber om förlåtelse. Men även löftet borde förlora sin innebörd. Om människor inte tror sig ha makt över att infria löftet borde det inte vara ett åtagande att avge det. Utan en integrerad känsla av att vara ett *jag* – inga uppfyllda löften. Arendt går ännu längre: ”Är vi inte förpliktigade att uppfylla löften, skulle vi aldrig uppnå den grad av identitet och kontinuitet, som sammantagna skapar det ’subjekt’ kring vilken man kan spinna en berättelse”.³ Utan uppfyllda löften – inget *jag*.

En människa som inte kallar sig själv *jag* – utan föreställning om frihet, befriad från ansvar och förpliktelser – kan lätt föra tankarna till en maskin. Jag påmindes om människors likhet med maskiner häromåret i samband med att en man ansåg att hans datorprogram hade klarat Turingtestet, ett test som ska visa att en maskin har artificiell intelligens. Det går ut på att tillräckligt många av de som konverserar med maskinen ska tro att det är en människa. I en rapport hittade jag siffror, inte bara på hur maskinerna bedömdes, utan också människorna: I hela trettiosju procent av fallen trodde bedömnarna att de talade med en maskin när det faktiskt var en människa. Det märkliga är att människans maskinlikhet inte verkar upplevas som ett hot. Ofta hör jag att människor, som anställda eller elever, uppmuntras att agera som maskiner – att inte använda sitt eget omdöme utan istället följa regler, som ett datorprogram, och sedan dokumentera att reglerna har följts.

I ett radioprogram om fusionen människa-maskin påstods förbättringen av människans förmågor medelst datorprogram vara lika odelat positiv som kontaktlinser för synen. En man med normal minnesförmåga hade uppfunnit ett datorprogram som hjälpte honom att minnas. Han hade levt med datorn fastsurrad vid sin kropp i många år. När han träffade en vän blev han längst ner i synfältet på de dator-kopplade ”glasögonen” påmind om vad sam-

talet handlat om sist de sågs. I mötet som tas upp i intervjun påminnes han om att de talat om den skola hans väns dotter gick i. I intervjun säger han: ”Would I normally remember those facts. No, I wouldn’t even remember that he has a daughter”.⁴ Han försökte inte dölja att han använde sig av en maskin för att, som han uttryckte det, förbättra sin mänsklighet. Men ändå! Människor har i alla tider ansträngt sig så hårt för att identifiera de egenskaper som höjer människan över de andra djuren. Jag upphör aldrig att förvånas över hur ofta forskare betonar betydelsen av just deras fält genom att hävda att det handlar om det enda unikt mänskliga. Jag har förgäves sökt efter tecken på en liknande strävan att bevisa människans särställning i förhållande till maskinen. Om det finns en utveckling mot att människor blir mer och mer lika maskiner skulle jag önska att den utvecklingen ansågs oroande. Eftersom förväntningar påverkar beteende kan denna min önskan ses som rent egoistisk. Om *jag* förväntas agera som en maskin finns det risk för att jag kommer att förvandlas till en. Jag förutspår min egen död.

Förutom ansvar, tillskrivs maskinen – i kontrast till jaget – heller inte någon ”sann”, inre kärna. Maskinen är utbytbar. Om människan håller på att förvandlas till maskin borde även den föreställningen om jaget vara på väg att luckras upp. Det får mig att tänka på självscensättning och David Bowies många och olika självskapade identiteter. Ett ifrågasättande av jagets stabilitet skulle nämligen också kunna föranleda en förminskad ställning för jaget. Om jag – eventuellt inspirerad av existentialismen – lever med föreställningen att jag har en total frihet att skapa mig själv, att jag kan göra mig till den jag vill bli, iscensätta mitt eget jag, borde jag också kunna göra det flera gånger och på olika sätt.

För att ansvarsbegreppet ska bli meningsfullt krävs inte bara ett jag med tankar och avsikter, utan också att jaget är förhållandevis

stabil över tid. Om jag inte längre anses vara densamma som när jag avgav löftet, kan jag inte hållas ansvarig för att bryta det. I så fall kommer i detta fall det *eventuellt* jag-destabiliserande från en *stark* föreställning om frihet, det vill säga från diametralt motsatt håll jämfört med den tidigare deterministiska föreställningen. Jag tänker på Søren Kierkegaards idéer om den estetiska människan: ”det estetiska hos en människa är det i kraft av vilket hon omedelbart är. Det etiska är det i kraft av vilket hon blir vad hon blir”.⁵ Den estetiska människan engagerar sig inte i sina val, tar inte ansvar för dess konsekvenser utan byter livshållning utifrån vad som är lustfyllt i stunden. Ombytligheten borde kunna gå ut över autenticiteten och därmed försvaga föreställningen om att människan har en sann, inre kärna. Jag skrev *eventuellt jag-destabiliserande* eftersom samma föreställning om friheten i att ”jaget väljer sig själv”⁶ också skulle kunna föranleda en förstärkning av jaget: den etiska människan som väljer att ta ansvar för den hon valt att vara.

I den fria iscensättningen av jaget finns även en aspekt av att se sig själv utifrån istället för inifrån. Som en *person* – den mask som förmedlar sig själv via (*per*) rösten (*son*). Som *den Andre*. Att se sig själv utifrån borde innebära att ignorera eller nedprioritera sin privilegierade tillgång till sitt eget medvetande och istället förstå sig själv på samma sätt som man förstår andra. Att använda sig av sin föreställningsförmåga, sin förmåga till empati, även i förståelsen av sig själv. Som Montaigne anbefaller från sitt tornrum: Du ska göra dig ”sådan att du inte vågar trampa snett i din egen åsyn”.⁷ Du ska ha dina förebilders granskning av dina avsikter i åtanke för den ”kommer att hålla dig på den väg där du är nöjd med dig själv”.⁸ Det är samma föreställningsförmåga som, enligt Arendt, kännetecknar ”that silent dialogue between me and myself which since Socrates and Plato we usually call thinking”, som hon menar är en förutsättning för samvete och moral. Det är via den tysta dialogen

mellan mig (som den andre) och mig (som mig själv) som jag inser att jag bryr mig om mitt anseende inför mig själv och därför vill undvika omoraliska handlingar.

Kanske skulle man kunna tolka det som att det är *den* föreställningsförmågan – den tysta dialogen – som åsyftas när människor skriver saker som ”Hjärnan tänkte att jag borde vara snäll” och ”Hjärnan sa till mig att inte göra det”. Det skulle innebära att föreställningen av *me* – som den andre i *me and myself* – har bytts ut mot *hjärnan*, och att *det* skulle vara innebörden av det nya språkbruket. Om och endast om det är så det ska tolkas tror jag att det nya sättet att uttrycka sig på kan representera något hoppingivande rörande jaget. Att den första tankegången istället slutade i hopplös död är inte konstigt eftersom den grundade sig på en föreställning om ofrihet, inte frihet.

Slutnoter

1. Francis Bacon. ”Novum Organum” (1620) i Konrad Marc-Wogaus *Filosofin genom tiderna* (1970), s. 442.
2. Hannah Arendt. ”Arbete, tillverkning, handling”, i Arne Melbergs *Essä* [1964] 2013), s. 363.
3. Ibid.
4. Thad Starnier. Podcasten *Invisibilia*. Avsnitt ”Our computers, ourselves” (2015-02-12).
5. Søren Kierkegaard. *Antingen-eller* ([1843] 1995), s. 167.
6. Ibid.
7. Montaigne. ”Om ensamhet” i Arne Melbergs *Essä* ([1580] 2013), s. 38.
8. Ibid.
9. Hannah Arendt. ”Personal responsibility under dictatorship” i *Responsibility and Judgment* ([1964] 2003), s. 45.

Fais ce que voudras

av

Jonathan
Svantesson

23.53

Jag har återigen svårt att somna om kvällarna. Ligger vaken och lyssnar till tystnaden utanför medan jag ältar tanken på att jag inte är en människa som andra längtar efter att få träffa. Känslan av att på samma gång känna sig ledsen som ihålig inombords. Att inte veta vad kärlek är. Inte på riktigt. Att kanske inte ens veta vem jag själv är. Var jaget börjar och var jaget slutar. Känslan av osäkerhet. På sig själv. På gränserna. Gränser i rent kött och blod eller någonting ytterligare? Gränser som suddas ut och flyter samman med varandra. Om och om igen. En ny form efter en ny form. Känslan av att aldrig veta om det någonsin kommer att ta slut.

03.31

Känslan av att redan veta hur jag kommer att dö. Det är så det slutar. Varje kväll. Det är den som håller mig vaken om natten. Känslan av att veta att jag kommer att dö av sorg. Som en ömklig människa. En ömklig människa som kommer att dö av ensamhet och sorg.

Jag förstår mig inte på ordet kärlek. Att gång på gång försöka närma sig det men att alltid hamna i samma känsla. Känslan av att vara en svag och ömklig människa som vill gömma sig.

04.15

Känslan av att ordet hela tiden försvinner och flyter bort och suddas ut när man tror sig kunna sträcka ut sin hand och ta på det.

09.02

Allting luktar likadant. Schampoo och öl. Som att det inte längre finns någon skillnad. Dagens frukost består av tabletter som läkaren har skrivit ut. De verkar inte fungerar. Får mig att må illa. Istället skäms jag över att behöva självmedicinera med alkohol. Varje dag. Om och om igen och jag kan inte förstå hur jag hamnade här.

22.47

Varför börjar man ens skriva dagbok? Varför fortsätter man? Kanske som ett sätt att försöka hantera sin situation. Hantera sig själv. Som någon form av självterapi.

Jag vet inte varför jag över huvud taget skriver ner dessa rader med obetydligheter. Ett meningslöst och onödigt arbete som ändå inte hjälper. Jag vet fortfarande inte hur jag hamnade här eller när mitt eget liv kommer börja igen.

02.36

Utanförskapet smittar. Ensamma människor förblir ensamma, det är ingenting konstigt med det. Det skapas en sorts emotionell karantän som är farligt att gå för nära. Likt kantiga och vassa skärvor. Den kringvandrande ensamheten ska helst hållas på ett säkert avstånd. Den stöts bort. Likt magneter av samma pol. Lika effektivt.

Vad skiljer då mig från någon annan? Jaget. Ett litet ord som tas för givet. Till synes obetydligt. Trivialt. Ändå rymmer det så mycket. Ett helt liv, en hel världsuppfattning.

20.45

Så vad är den? Kärleken. Är det att bli överraskad? Som när hon ringar på dörren och står där utanför. Och jag är mållös. När mitt hjärta rusar iväg när hon ler med sitt barnsliga leende. När hon går runt och förstrött fingrar på sakerna i min lägenhet medan hon ställer sarkastiska frågor som jag svarar ansträngt och allvarligt på.

Är det när det börjar skymma och blir mörkt och vi sitter kvar? Dricker upp och dricker oss berusade. När våra samtal rusiga av dryckerna glider in på funderingar om världens världslighet. Är det som minnet av att det plötsligt blivit sent och hur hon reser sig upp, tar min hand och säger att hon vill visa mig någonting. Hur hon trippar bort mot fönstret. Öppnar det och hänger sig ut och säger att rummet är ett fiasko. Det var så hon sa medan vi tittade upp mot den där stjärnklara natthimlen. Är det vad det handlar om? Den där oändligheten långt däruppe och hur tramsigt stort allting är när man tänker efter och absurditeten i att vår lilla planet kanske är den enda som inhyser någon form av intelligentare liv. Ändå stod vi där i fönstret och tittade upp mot allt det där tätt intill varandra men samtidigt som två utomjordingar för varandra.

00.16

Precis som svarta hål. Kollapsade stjärnor vars inre gravitation har besegrat deras egna kroppar. Dit inget ljus kan nå. Den kollapsade stjärnan som trycks ihop till en så kompakt massa att inte ens ljuset kan fly gravitationen av dess tyngd.

Väl där finns det ingen återvändo. När man väl en gång har kommit tillräckligt nära kan man aldrig fly tillbaka ut ur hålets gravitation. Som de svarta och bottenlösa hål som många av oss själva går runt och bär på. Hålen som leder vägen till människans undergång. Jag vet inte vilka av hålen som är farligast.

Kanske är det troligare att en asteroid träffar jorden och utplånar mänskligheten. En enorm asteroid som kanske lämnar efter sig en djup och ödlig krater någonstans vid ekvatorn. Någonstans kanske inte långt ifrån den första människans födelseplats. En cirkel som efter en lång tid slutligen sluts.

Eller också så har hon tur, människan. Asteroiden kanske far oss förbi med en hårsman. Och människan överlever ännu litet till.

11.39

Jag vill inte gå ut mer. Inte idag. Jag håller mig här inne för mig själv.

Allt detta ältande och alla frågor. Hur bör man leva sitt liv? Vad är ett bra liv? Ett meningsfullt liv för denna korta stund vi får på jorden en gång och aldrig mer?

Det finns bara ett enda riktigt allvarligt filosofiskt problem och det är självmordet, som Camus skriver. Att avgöra om livet är värt att leva eller inte skulle vara att besvara den mest fundamentala av frågor. Resten – vad det än kan vara eller handlar om – skulle komma först därefter.

21.21

Varför leva alls när jag en dag ändå bara ska dö – varför inte bara ta sitt liv och slippa lidandet?

Jag har funderat på att ta livet av mig. Jag har funderat på det, men orkar ändå inte, har inga krafter, blir utmattad av tanken. Känslan av att på allvar fundera över att ta livet av sig – om huruvida det egentligen skulle vara bättre – den tanken skrämmer mer än någonting annat.

03.03

Jag har försökt ringa till henne flera gånger men hon ringer inte tillbaka. Jag vet att hon har sett att jag har ringt. Mina missade samtal på hennes display. Väntar ändå förgäves på att hon ska höra av sig, på att jag ska få höra hennes röst igen. Bara en enda gång till. Är det det här som kallas kärlek? Att gå runt och sysselsätta mig bäst jag kan medan jag väntar på någonting som förmodligen aldrig kommer att komma.

Kärleken. Bara ordet gör mig illamående. Får det att kännas som om någonting har fastnat i luftstrupen. Någonting som inte kan komma upp och ut.

03.37

Jag har funderat mycket på det hon sa när hon var här. Det där som väcker ältandet på nytt varje natt. När hon stod där borta, precis vid fönstret. Vi människor är konstiga minns jag att hon sa. Konstiga eftersom vi hela tiden måste ha svar. Det var så hon sa. Vi kräver alltid att få svar på allting. Svar på frågor som kanske inte har några svar. Dumma, korkade människor. Så sa hon. Hon tyckte synd om dem. Synd om oss. Om mig. Jag kan fortfarande inte avgöra om hon skämtade eller menade allvar.

Det är annorlunda med djuren. Djur ställer inga frågor. Djur kräver inga svar. Rättornas sanningar är inte våra sanningar.

04.23

Jag har läst någonstans att om man jämför hela existensens historia med ett dygn så utgör människans närvaro enbart en ytterst liten del av detta dygn. Kanske några få bråkdelar av den sista sekunden. Och vidare – någon gång under detta korta ögonblick så började vi också att tänka och slutligen bli medvetna om oss själva. Var det inte ett misstag egentligen, ett genetiskt felsteg? Oavsett så kan vi inte längre ta tillbaka det. Istället blev människan det djur som gång på gång skamlöst ägnar sig åt detta självbedrägeri. Alla dessa frågor utan svar.

Vad tjänar det över huvud taget till att tänka om människan ändå alltför ofta bara använder sin hjärna för att uppnå sina meningslösa och elakartade mål?

Men det spelar hur som helst ingen roll. Vi är ändå små och betydelselösa. Ingenting annat. Och kanske sprudlar universum av liv. Världigare än människan. Men det får vi kanske aldrig veta. Det skulle förmodligen innebära ofantliga sträckor för att nå fram till dem. Alltför ofantligt stora. Mellan oss och dem. Ofantliga avstånd av tomrum och vakuum. Skrämmande stora hålrum av mörk materia.

18.49

Mörk materia. Jag minns att hon tyckte att det lät fint. Som något slags mysterium. Jag minns hur vi pratade om den stora skapelsen. Det som hände för femton miljarder år sedan. Vissa menar att existensen expanderar och utvidgar sig hela tiden. Långsamt. Och att det alltid kommer att vara så. Andra menar att kraften till slut imploderar och trycker ihop allting igen till något slags urtillstånd. Hur allting sugts ihop till en tät liten punkt igen, ett litet knappnålshuvud som väger ofantliga miljarder ton. För att sedan upprepas igen. En ny explosion. Nya galaxer och nya himlakroppar. Till sist – nya människor.

Oavsett så är det en paradox på något sätt. Antingen har existensen alltid existerat, eller så har den blivit till av noll och intet. Varafrågan – frågan om existensens existens. Varför existerar någonting istället för att det inte existerar? Även om universum enbart skulle vara en liten knappnål som gick att hålla i sin hand så skulle frågan om varifrån den kom kvarstå. Teorionanerande. Det var så hon kallade det. Och sedan skrattade hon.

Hon höll med på sitt eget vis. Javisst, livet kan vara meningslöst på många sätt. Men också trivsamt. Så sa hon. Så säger hon nog fortfarande. Som om det vore allt. Som om allting är ett meningslöst men trivsamt liv och sedan upphör vi abrupt att finnas till. Är det verkligen allt?

03.27

Vad innebär det att över huvud taget vara kär? Att älska en annan människa? Vad innebär det att älska någon annan på riktigt?

Jag undrar om jag är kär. Är jag det? Kärleken – finns den ens alls så som vi så naivt tänker oss den?

05.44

Är det att minnas tillbaka hur hon gång på gång kom för sent? I samma slitna jeans och svarta t-shirt som vanligt. Den erotiska laddningen i hennes anspråkslösa sätt att föra sig på. Det där sättet som får mig att önska att jag vore likadan.

Är det att minnas hennes lägenhet in i minsta detalj? Vindsvåningen med tavlor överallt. Upphängda, lutade mot väggarna eller samlade i hörnen. Hennes enda rum förutom den lilla kokvrån. Madrassen på golvet. Tv:n på en pall. Den öppna garderoben med mängderna av kläder i en enda stor oreda. Några böcker, och vaser med blommorna i fönstret. Annars bara tavlor. Tavlor och penslar och färg.

Jag minns tydligt den ofärdiga tavlan. Den som hon och ingen annan kunde måla. På det uppställda staffliet med det ännu ofärdiga motivet.

Två kvinnoben vitt utspärrade. Ett gapande underliv som blint stirrar mot betraktaren. Kvinnans överkropp som ännu inte var målad. Förutom en av hennes underarmar som hänger ner över ett armstöd. Med den blodiga kökskniven i handen. Blodet som rinner ner för tavelkvinnans arm och spiller ner golvet under henne.

Jag minns hur hon alltid bjöd på lådvin i två plastmuggar. Hur hon alltid märkte mina sneglingar på tavlan och hur hon oberört sa – hon där får inget huvud. Hur hon förklarade – inget huvud alltså. Avskuret. Med den där kniven. Att kvinnan på tavlan fick nöja sig med en blodsprutande hals, hur hon ändå inte hade någonting att klaga på. Hon hade ju en så fin fitta! Så sa hon. Och man måste ju lära sig att kompromissa, sa hon, det hade hon försökt förklara för tavelkvinnan många gånger.

11.34

Kärleken. Går det verkligen att förstå sig på det ordet? Kanske är det oklart.

Men jag inser åtminstone nu hur rätt hon hade. Hur rätt hon hade hela tiden med det där odefinierbara. Det där som inte går att ta på. En känsla och en stämning. Sublim. Som att blicka upp mot fiaskot långt däruppe under en stjärnklar natthimmel. En vy lik en inverterad spegelbild av avgrundens rand. Onekligen inte utan en viss fascination. Insikten om den lilla människans plats i denna ändlösa evigheternas paradoxala existens. Den fullkomliga meningslösheten, trivsamt eller inte. Stjärnorna som i sinom tid kommer att slockna en efter en däruppe. Så också den som vi kallar solen. Det innebär slutet för livet på vår jord. Alla mänskliga tankar och handlingar plötsligt förgäves. Kanske är det då sant som man kan läsa – att vår förefintlighet inte borde betraktas som så värst mycket betydelsefullare än en flug- och grodexistens.

14.56

Det är soligt ute, en vacker höstdag. Med ens slås jag av en nykter insikt om hur allting hänger ihop. Inom mig känns det lättare, klarare. Som orosmolnen som försvinner på en himmel. Det är i tankarna på tomheten – på vår död och på det ändliga med oss – som jag inser att vi alltid har ett val. Att vi alltid måste välja. Kan inte fly denna tvungenhet, denna ofrånkomliga del av vår mänskliga natur. Intigheter som orealiserade möjligheter. Att tomheten kanske kan vara ett redskap istället för ett hinder. Ett filter och ett lösningsmedel. Att inte välja är ett val som något annat. Och vi väljer hela tiden. Hela tiden trots att vi så lätt glömmer bort livet.

23.43

Så vad är det då – det vi kallar kärlek och kanske det viktigaste av allt? Är det att om och om igen äta allt det där vi pratade om? Jag har tänkt mycket på det, frågade henne om det igen. Om rymden och världen och allt det där. Om fiaskot och existensen – knappnålshuvudet och tavelkvinnan. Hon bara skrattade åt mig. Samma skrattande svar tillbaka. Hon sa att hela världsrymden ändå lika bra skulle kunna rymmas i tavelkvinnans underliv där borta. Titta bara sa hon, vilket gapande svalg! – hon är omättlig!

Jag minns hur hon sa att hon inte tycker om att komplicera saker och ting. Att hon högakttningsfullt struntar i vilket. Hon gick fram till mig och ställde sig så nära det går. Gör vad du vill, sa hon. Gör precis vad fan du vill. Så ville hon leva i alla fall. Det sa hon till mig, innan hon tog mitt huvud mellan sina händer och kysste mig. Gör vad du vill. Det var allting som jag kände då, som spelade någon roll, när jag somnade tätt intill henne på madrassen. Gör precis vad du vill.

Den siste kentauren

av

Ludwig Landström

I. KENTAURENS PROBLEMATIK

Richard Terfry (f. 1972) är en kanadensisk artist som gör musik under artistnamnet Buck 65.

1997 gav skivbolaget Metaphorensics ut hans album *Vertex*. Det finns ett spår på skivan

som handlar om en kentaure och problemen med att ha en enorm penis.

I rollen som den siste kentauren rappar Terfry att han är en man, men byggd som en häst från midjan och nedåt.

Kentauren är skönheten och odjuret: dels en välbyggd människa, dels en häst

(som bland människor blir monstruös). Folk är rädda för honom, men låtsas att de älskar honom.

Han har mycket att säga, men ingen lyssnar. Allt de bryr sig om är hans stora kuk.

De vill ta bilder på honom. Porrindustrin erbjuder honom massor av pengar

för att vara med i böcker och filmer. Men det intresserar honom inte.

Han letar efter sann kärlek.

Kentaurens problem

är att han förvisso kan söka sig till hästar för sexuellt umgänge,
men att de aldrig

kommer att bjuda honom något intellektuellt utbyte.

Det önskade intellektuella utbytet

kan han emellertid finna hos människor, men då kan i stället
penetrationssex bli ett problem.

Situationen gör honom frustrerad. Ingen bryr sig om vad
han tänker på. Folk

är bara nyfikna på hans avvikande fysik. Han vill förena
det sexuella med det intellektuella.

Det är hans konflikt. Han vill tillgodose såväl de kroppsliga
som de mentala behoven.

Hans idealpartner är en kentaur, men det är hopplöst:

han vet att han är den ende kentauren.

Alltså ställs han inför frågan

Ska han välja det sexuella framför det intellektuella eller vice versa?

Vad väljer han? Måste han välja?

II. SVART KONDOM

När jag började på gymnasiet hade jag aldrig kysst någon. Det närmaste jag hade kommit var en flyktig puss någonstans i övergången mellan den första och andra tredjedelen av grundskolan. När jag gick i trean eller fyran var jag tillsammans med en tjej i min klass. (Vi hade blivit tillsammans genom att hon hade frågat chans på mig och jag hade svarat ja). En dag efter skolan följde hon och hennes bästa vän med mig hem. Vi låste in oss i badrummet i syfte att pussas för första gången. Jag var otroligt nervös och gick fram och tillbaka i rummet. (Det var ett väldigt stort badrum). Efter en stund kom vi överens om att hon skulle blunda för att göra mig mer bekväm. Hon blundade och jag ställde mig framför henne. Sedan pussade jag henne. Jag minns tydligt att min spontana reaktion var att torka mina läppar med min handrygg och säga något om att det smakade salt.

Man vänjer sig vid att inte vara föremål för andras åtrå, även om man önskar den. Eftersom ingen ägnat mig den uppmärksamhet som leder till att man kysser varandra under högstadiet, blev jag helt överrumplad när en tjej i min gymnasieklass visade intresse för mig. Det var alldeles i början av höstterminen. Hon hade en mycket häftig attityd, hängde i rökrutan på rasterna, ritade sina ögonbryn med tjock svart penna, målade sina ögonfransar med rikligt med mascara, bar tubtoppar som hon alltid behövde rätta till och vita savannbyxor som tydligt framhävde de svarta stringtrosorna. Trots att hon skiljde sig markant från det ideal som jag hade formulerat genom att fantisera om tjejerna i min högstadieskola uppstod det, på grund av den nya uppmärksamheten, en lycka inom mig som

fullkomligt överskuggade alla tankar på att söka det idealet. Jag blev med andra ord kär i henne.

Jag kysstes för första gången på en balkong. Jag satt och åt glass med sked ur plastförpackningen och hon stod och tuggade tuggummi och rökte en cigarett. Plötsligt satte hon sig gränsle över mig och blåste rök vid sidan av mitt ansikte. Sedan kysste hon mig. Det smakade jordgubbe, mint och cigarett. Efteråt fimpade hon i botten av glasspaketet så att det fräste till.

En tid senare hade jag sex för första gången. Jag minns inte om jag hade köpt ett paket kondomer eller om jag hade plockat på mig några på ungdomsmottagningen eller hos elevhälsan; hur som helst hade jag minst en Black Jack, vilket var en svart latexkondom, som jag förvarade i min plånbok. Jag hade bestämt mig för att det var den kondomen jag skulle använda under samlaget. Anledningen var att jag var extremt blyg och rädd, och genom att trä en svart kondom över min penis föreställde jag mig att jag skulle känna mig mindre naken och utlämnad. När stunden väl infann sig var det så pass mörkt i rummet att färgen på kondomen inte gick att urskilja. Jag minns inte längre särskilt mycket av själva förloppet, men jag minns tydligt hur allting slutade: min sexdebut avbröts någonstans mellan klockan tre och fem på morgonen av att min mamma som försökte sova i rummet intill ropade åt oss att sluta eftersom hon skulle upp och jobba.

Vi var tillsammans i två-tre månader innan jag gjorde slut med henne. Det fanns huvudsakligen två orsaker till detta beslut: jag hade (1) under höstterminen blivit alltmer förtjust i en annan tjej på min gymnasieskola och (2) i ljuset av detta (och, måste jag tyvärr medge, på grund av påtryckningar från några medlemmar i min familj) börjat inse att min dåvarande flickvän D (tjejen i min gymnasieklass som jag överrumplades av och som gav mig min första kyss) och jag inte passade så bra ihop. Bekräftelsen som jag hade mottag-

it under loppet av vårt förhållande hade dessutom byggt upp mitt självförtroende, vilket fick det att verka rimligt att också den andra tjejen skulle bli kär i mig. Vad gäller min relation till just den andra tjejen var det kanske främst fråga om en fysisk attraktion, dels för att hon var otroligt vacker, dels för att jag inte kände henne annat än väldigt ytligt. (Vi hade på grund av gemensamma vänner suttit vid samma bord i matsalen ett par gånger). Resten av hänförelsen bestod av mina egna projektioner av hennes personlighet. Här känner jag mig tvungen att förtydliga, att även om utgångspunkten för min dragning till henne var fysisk attraktion, så kompenserade mina fantasier om henne för det faktum att jag inte kände henne, vilket för mig fick det att framstå som inte enbart fysisk, utan också (förvisso till större del konstruerad, men likväl äkta) emotionell och intellektuell attraktion. Jag var med andra ord kär i henne (eller i min föreställning av henne).

Eftersom jag saknade erfarenhet av att uppvakta personer som jag var förtjust i, befann jag mig i en svår sits. Mitt manöverutrymme var begränsat till de relativt korta stunder vi delade vid olika bord i matsalen. Varje lunchrast blev en utmaning i att hamna vid samma bord som henne. (Dock utan att avslöja mina motiv, vilka vid den tidpunkten torde ha varit att få hennes telefonnummer och att bjuda ut henne). De fåtal gånger jag lyckades få en plats vid samma bord som henne gladde mig (av den enkla anledningen att jag fick vara i hennes närhet), men var oftast förenade med en påträngande känsla av stress och ångest, eftersom de också presenterade en ny utmaning: hur skulle jag våga be henne om hennes telefonnummer eller bjuda ut henne när vi konstant var omgivna av våra gemensamma vänner? Till min glädje och lättnad fick jag oväntad hjälp. I slutet av höstterminen föreslog en av mina klasskompisar att vi skulle anordna en fest som någon form av terminsavslutning. Hon kände till en festlokal långt utanför stan som vi kunde hyra. I mina ögon hade

det perfekta tillfället att närma mig den andra tjejen uppenbarat sig. Och kvällen kom. Och hon kom. Under merparten av festen gick jag runt i väntan på att hon skulle få ett infall att hångla med mig, vilket innebar att jag placerade mig själv på taktiska platser, d.v.s. som minst *i samma rum som henne* och om möjligt *i hennes synfält*, vid tillfälle *i samma sällskap* som henne och allra helst *intill henne*. Jag har svårt att återge festen i övrigt, men det finns en scen i slutet av den som jag aldrig kommer att glömma. Eftersom festlokalen låg långt utanför stan gick nattbussarna inte så ofta – och dessutom var det en rätt lång promenad till busshållplatsen – därför samlades mindre grupper av festdeltagare utanför lokalen en gång i timmen för att gå dit tillsammans. Någon gång i mitten av natten såg jag att hon gjorde sig redo att gå. (Vinterjackor låg i högar längs varje vägg i rummet och hon lyfte sin jacka från en av högarna). Jag stod på dansgolvet och kände att min chans var förbi. Hon kom fram till mig. Kyss henne nu din fegis, tänkte jag. Hon sade *tack för i kväll* och *hejdå*, gav mig en kram och lämnade festen. Jag grämde mig över min feghet och över att jag skulle behöva stanna till dess att alla andra hade gått, innan jag själv kunde åka hem. Plötsligt såg jag henne komma tillbaka genom dörröppningen och gå rakt mot mig. Sedan pussade hon mig. Jag minns inte hur det smakade. Pussen fungerade som vår klimax. Några veckor senare blev hon tillsammans med en annan kille.

III. SKADAT SIGMA

Kenneth Pinyan (1960–2005), även känd som Mr. Hands, var en amerikansk ingenjör som arbetade på Boeing. Lördagen den 2 juli 2005 befann han sig på en gård strax utanför Enumclaw, i södra delen av delstaten Washington. Upptakten till Pinyans död fångades på film av en man vid namn James Michael Tait. I filmklippet ser man Pinyan stå med sin bara rumpa vänd mot en hingst som, med hjälp från en tredje okänd man, bestiger Pinyan och driver in sin penis i Pinyans rövhål. På grund av storleken på penisen kallades hästen för Big Dick. Efter samlaget fördes Pinyan till Enumclaw Community Hospital, där han lämnades av en oidentifierad man. Pinyan avled i akut peritonit (d.v.s. bukhinneinflammation) till följd av perforerad colon sigmoideum. Colon sigmoideum är den del av tjocktarmen som leder till rectum (d.v.s. ändtarmen), och som till formen liknar den grekiska bokstaven sigma (»ς«).

IV. HÄSTAR OCH MÄNNISKOR

Låt oss ta en närmare titt på kentaurens situation. Man skulle kunna tro att han, på grund av sin fysik, inte har möjlighet att onanera (att hans armar helt enkelt är för korta för att nå penis), men hingstar masturberar huvudsakligen genom att daska penisen mot magen. Låt oss anta att det är mer njutbart för honom att ha penetrationssex än vad det är att daska penisen mot magen, så pass mycket mer njutningsfullt att valet mellan onani och sex är ovidkommande. Detta skulle göra hans sexuella aktivitet, om än inte *begränsad till* eller *beroende av* andra varelser (företädesvis hästar och människor), så i alla fall *mer eftertraktad* med desamma. Detta faktum framhäver ytterligare den redan starka kontrasten mellan det sexuella och det intellektuella i kentaurens konflikt, eller, om man så vill, mellan sexuell och andlig kärlek.

När vi nu känner till premisserna ser det ut som om kentauren har två alternativ:

(A) Om han väljer att bestiga en häst kan han få sexuell stimulans. Denna är relativt kortvarig.

(B) Om han väljer att söka kontakt med människor (och lyckas med detta) kan han få intellektuell stimulans. Denna kan vara såväl kortvarig som långvarig till sin natur.

Frågan är om han måste välja. Varför inte bara kombinera alternativ A och B? Han kan skritta till stallet på kvällen och ha sex med en häst. Morgonen därpå kan han ta en dusch och trava till kaféet, biblioteket, universitetet eller varhelst önskvärt intellektuellt utbyte står att finna. Är det verkligen nödvändigt att ens sexuella partner är ens intellektuella partner och vice versa? Och varur kommer i sådana fall detta behov?

V. SANN KÄRLEK

I likhet med kentauren hos Terfry har jag sökt *sann kärlek*. Detta begrepp kräver en djupare förklaring, men på grund av det begränsade utrymmet för denna essä, tvingas jag till en kortfattad och helt personlig utläggning. Varje gång som jag har inlett ett kärleksförhållande med någon har min initiala förhoppning varit att förhållandet ska hålla livet ut. (Kärleksförhållanden har för mig bland annat definierats av vad man kan kalla *ömsesidigt sexuellt ägandeskap*). Oavsett hur stor del av denna förhoppning som har varit socialt och kulturellt betingad, och därmed kan kritiserats på diverse punkter, har jag icke desto mindre upplevt den som verklig och sann. Mina känslor och handlingar har varit styrda av denna önskan. Jag har så länge jag kan minnas haft en stark tilltro till föreställningen om att två personer som ingår i ett långvarigt förhållande når någonting annat (och för mig mer värdefullt) än två personer som hänger sig åt en passionerad och flyktig affär. Jag menar inte att passion är förkastligt eller meningslöst, utan att jag värderar den nivå av förtrolighet som jag tror att man kan nå (genom att till exempel vara nära varandra under en lång tid) högre än flyktig men intensiv passion. Jag menar inte heller att det saknas passion i de långvariga förhållanden som jag föreställer mig. Vad jag menar är att jag personligen tror att det är värt att kämpa lite; att belöningen blir större om man inte värjer för de motgångar som förmodligen dyker upp i längre förhållanden. Mitt val har varit, är, och förblir, att kämpa, vilket bland annat innebär att försöka se gemensamma lösningar när hinder presenterar sig, i stället för att ge upp och följa minsta motståndets lag. Eftersom min ambition med mina kärleksförhållanden har varit att få dem att hålla livet ut, har det kommit många bakslag. (Jag skall återkomma till detta nedan). Samtidigt som jag här har förespråkat längre förhållanden framför

flyktiga relationer, ska jag inte hymla om att jag vid ett fåtal tillfällen agerat mer på basis av oförutsedd lust än kärlek. Det är kanske på grund av just dessa erfarenheter som jag tänker som jag gör.

Under mina tonår såg jag många hängla. Fredags- och lördagskvällar var fönster till rusiga möten i parker, på hemmafester och på klubbar. Självklart ville jag också sitta med mina läppar insnärjda i någon annans, men trots att jag balanserade genom dessa år under olika grader av hormonell påverkan, vill jag ändå hävda att jag drömde mer om (sexuell) kärlek än sexuell lusta.

Första gången jag blev sårad till följd av kärlek var 2005. Jag sov när min mobiltelefon ringde. Jag svarade och hörde att min dåvarande flickvän J grät. Kraftiga snyftningar hindrade henne från att prata. Efter en stund bröt orden fram, stötvis. När jag förstod varför hon hade ringt (hon ringde för att göra slut med mig) slog jag av alla mina känslor. Jag sade ingenting mer till henne. Efter samtalet ringde jag till en vän i Göteborg och grät. Jag minns att jag kände mig fullkomligt hjälplös.

Andra gången jag blev sårad till följd av kärlek var 2006. Jag var 19 år gammal och började läsa på Kulturvetarlinjen vid Stockholms universitet. Studierna gick inte bra (eftersom jag på den tiden var illa rustad för universitetsstudier) och kuggad tenta efter kuggad tenta gjorde mig svårt deprimerad. Det slutade med att jag hamnade på en psykiatrisk akutmottagning, varifrån jag sedan transporterades till en psykiatrisk vårdavdelning där jag var under självmordsvakt. Min dåvarande flickvän M besökte mig där. (Vi hade till och med sex på toaletten, som saknade lås, när självmordsvakten knackade på dörren. Det här hör till de mest egendomliga händelserna i mitt liv). En kort tid därefter berättade hon för mig att hon inte förstod varför det inte räckte med henne. Varför ville jag inte leva trots att jag var tillsammans med henne? Hon kände sig otillräcklig och jag förstår henne nu, men där och då blev jag bara ledsen. Jag kände mig ytterligt värdelös, dels för att jag inte hade klarat av mina studier, dels för att jag inte hade lyckats hålla kvar per-

sonen som jag älskade. Det var då jag bestämde mig för att aldrig låta depressionen ta något ifrån mig igen. Jag brukar tänka att det var det sättet att tänka som fick mig att bli frisk.

Tredje gången jag blev sårad till följd av kärlek var 2010. Jag hade åkt till Göteborg för att hälsa på en tjej som jag var förtjust i. Hon insåg efter en dag eller två att det inte skulle fungera, så jag ringde en vän för att fråga om jag kunde sova hos honom och hans sambo. Den natten vaknade jag i tårar på golvet. Dagen därpå tog jag mig till centralstationen och köpte första bästa biljett till Stockholm.

Fjärde gången jag blev sårad till följd av kärlek var 2012. Jag och min dåvarande flickvän W blev osams i Berlin. När vi kom tillbaka till Stockholm led jag mig genom hennes utfärdade paus. Hon hävde pausen och vi fortsatte att vara med varandra, men förhållandet blev aldrig riktigt detsamma igen. Några månader senare gjorde hon slut med mig och jag grät.

Femte gången jag blev sårad till följd av kärlek var 2015. Även om jag hade tagit lärdom av mina tidigare erfarenheter, och därför kunde hantera smärtan bättre, var denna gång klart svårare än de andra.

Det började på en äng i Ågesta, nära Farsta, strax efter gryningen, söndagen den 4 augusti 2013. Jag låg på en filt i gräset och blundade. Några meter bort dansade min vän Z tillsammans med kanske ett dussin andra. Jag hörde musiken och flödet av röster och människor som ropade på varandra. Plötsligt kom min vän H tillsammans med en tjej fram till filten. De frågade först om de fick sitta på den, sedan frågade de om jag skulle följa med och dansa. Jag reste mig upp och vi gick närmare musiken och dansade tills arrangörerna stängde av den. I och med detta avslutades också festen. De flesta bestämde sig för att lämna festområdet och bege sig hemåt. När jag gick på stigen mot den stora vägen dök tjejen upp vid min sida och vi började prata om våfflor och hjortronsylt. Vi promenerade tillsammans mot Farsta strands tunnelbanestation. Vi pratade och skrattade. Det kändes som om hela verkligheten hade lättat från sina fästen. Innan

vi nådde Ågestabron vek hon, jag och Z av till höger och badade i Magelungen. Det var första gången jag såg henne naken.

Torsdagen den 8 augusti cyklade vi från varsitt håll till en sjö där vi badade och sedan, under ett paraply, kysstes för första gången. Verkligheten sjöng. Jag var kär. Vi fann ett hem i varandra. Tiden gick och vår kärlek växte. I maj 2014 meddelade min bror, tillika dåvarande sambo, att han hade fått tag i ett förstahandskontrakt och att han skulle flytta ihop med sin flickvän. Jag och F började leta efter en mindre och billigare lägenhet, som jag kunde byta min och min brors lägenhet mot. Vi fann en lägenhet vid Brommaplan och jag började drömma om hur det skulle vara att bo tillsammans med henne. Jag flyttade dit i oktober 2014, men F bodde i ett kollektiv och kände sig nödgad att bo kvar där till dess att kontraktet hade löpt ut. Under hösten flyttade vi sporadiskt små saker från hennes lägenhet till min, och i slutet av januari 2015 flyttade hon till slut ihop med mig. Det var mitt livs lyckligaste ögonblick.

Natten till måndagen den 16 februari 2015 berättade F för mig att hon inte visste om hon var kär i mig längre. Alla försök till beskrivningar av hur det fick mig att känna kommer ofrånkomligen att misslyckas.

Alla dessa gånger har jag känt en svindlande förlust och sorg. Det har gång efter annan känts som om upplevelserna fäster avgrunder vid alla mina tankar, vilket har fått hela verkligheten att svindla för mig. Jag har sett krusningar i luften, som spår av att världen har fjärrat sig och att avstånden till allting har ökat. Det är i de tomrum som blottats där som man helt reellt kan säga att jag sett min egen död som den enda säkra punkten. Jag har med tiden lärt känna den som något välkomnande och tryggt, ja omhändertagande. När man uppfattar sin egen död på det sättet har man antingen slutat frukta döden eller omringats av ett mörker som på något vis skrämmer en mer än det definitiva slutet.

VI.

RISKA KOR OCH KLASSISK MUSIK

Terfrys kentaur befinner sig i en unik situation. Ytterligheterna sexuell och intellektuell stimulans är sällan så påtagligt åtskilda som när de manifesteras genom den siste kentauren. Låt oss för diskussionens skull löpa till ändarna på vardera sidan.

Å ena sidan har vi den sexuella stimulansen. Föreställ dig här att din kropp befinner sig i ett konstant tillstånd av fysisk njutning. Du blir sexuellt tillfredsställd ad infinitum. Det blir givetvis nödvändigt med avbrott från det sexuella, för vila och intag av näring. Å andra sidan har vi den intellektuella stimulansen. Föreställ dig här att din hjärna översköjs av ett konstant flöde av intressanta idéer, frågor och ämnen; du befinner dig, annorlunda uttryckt, i ett konstant tillstånd av mental njutning. Här blir du i stället intellektuellt tillfredsställd ad infinitum. Det blir givetvis nödvändigt med avbrott också från det intellektuella, av samma anledningar som för det sexuella.

All sexuell aktivitet förutsätter troligen viss kognitiv förmåga: du väljer att variera ställningar, sexuella uttryck, hastigheten i dina rörelser. Ens tankar är inblandade i allt man gör, medan den sexuella driften, hur stark den än är, endast är en del av livets spektrum. Det finns personer som väljer bort sexuell stimulans (asketer till exempel), medan det måste anses mer sällsynt att man väljer bort intellektuell stimulans (detta begrepp har ett så brett omfång att det mesta som sysselsätter hjärnan kan räknas in här). Man skulle däremot kunna argumentera för att det är bättre för den fysiska hälsan med sexuell stimulans, eftersom den nödvändigtvis medför fysisk motion, till skillnad från den intellektuella stimulansen.

De flesta kommer aldrig att behöva välja mellan sexuell stimulans och intellektuell stimulans, men om du leker med tanken – vad skulle du då välja?

VII. TOLV TUM

Jag har träffat Buck 65 en gång. Han spelade på Debaser Slussen
i Stockholm den 6 mars 2008.

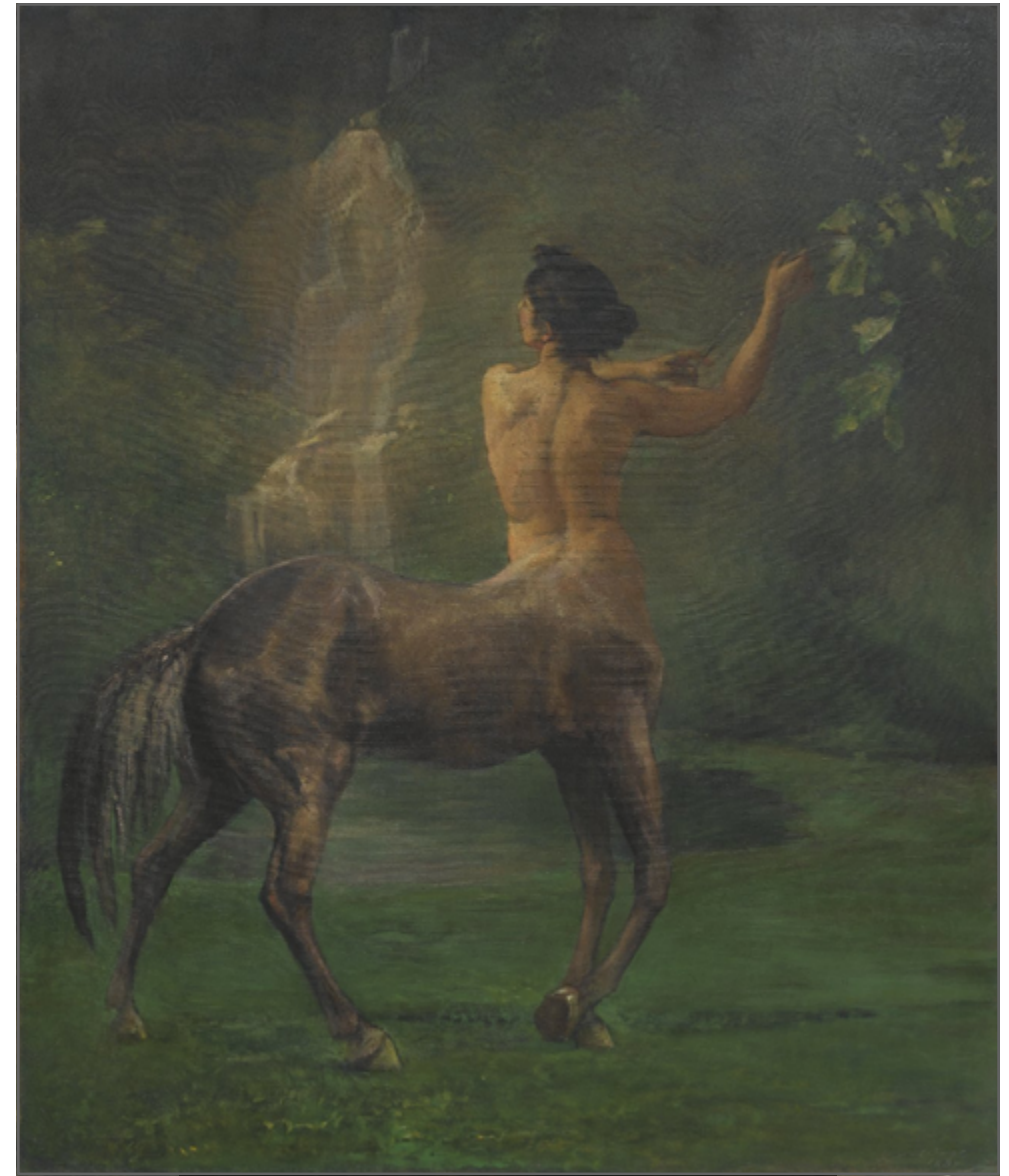
Jag hade tagit med mig ett exemplar av *Square* (WEA, 2002).

Efter spelningen

ställde han sig i närheten av entrén. Fans omringade honom. De ville ta
bilder med honom.

Några bad om hans autograf. Jag väntade på min tur och sedan
räckte jag över det

vit-grå-svartklottriga omslaget. Med en svart märkpena skrev han:
I HOPE NOTHING BAD EVER HAPPENS TO YOU

JOHN LA FARGES CENTAURESS FRÅN 1887 (KÄLLA: WIKIPEDIA)

Sagan om gudarnas folk

av

Tomas Ekenberg

Det var en gång ett folk som hatade naturen. Egentligen var de rädda, men de hade varit rädda så länge att rädslan liksom kommit att bli alldeles stilla och genomskinlig genom sin ständiga närvaro. Och nu var de arga, så som de själva uppfattade det. Ibland yttrade det sig bara i något överflödigt lite felriktat yxhugg eller ett onödigt ryck i hundarnas koppel. Men ilskan fanns alltid där. Naturen kunde man inte förlåta. Så många gamla, så många barn. Så många hade gått under, och de små hade inte ens fått en chans.

Och de gamla som var så viktiga, kanske helt avgörande. De hade sett många år komma och gå och de kunde ha sett något mönster. Eller sett någon ledtråd till hur man klarar det, hur man vinner. Och de gamla var ju en ständig tröst. De lovade en morgondag, de är och blir en möjlig framtid. I alla fall tills de försvinner. Då blir man villrådig och nästan vansinnig.

Kanske är de inte döda på riktigt? Inte riktigt borta? Hur funkar naturen? De försvinner, men de luktar fortfarande. Kanske är de kvar. Vad är det rätta att göra? Är det någon som vet? Bäst att gräva ner? Sjunga något? Bränna upp dem? Dansa lite? Eller låta dem ligga kvar? Rycka loss lite blommor och lägga på dem? Vilket är det? Röra eller inte röra? Finns där något skäl som talar för det ena eller andra? Hur ser ett sådant skäl ut?

För att inte liket skall se vår villrådighet sluter vi ögonlocken på henne. Men kanske detta är fel, nu kanske den gamla människan inte ser något. Vi inser att vad vi än gör, så kan detta vara fatalt och tragiskt fel. Det kan slå tillbaka. Vi blir redo att låta oss övertygas. Vem som helst som uttalar sig självsäkert i frågan ligger bra till. Vi överlägger hukade i ring: vem skall vi tro på? Han med korpfötterna eller hon med de lysande stenarna? De kloka inser att vilket

val vi än gör så innebär detta en risk att vi väcker något som borde sova – men att inte göra något är lika mycket detta ett val.

Desperat skrek folket efter gudarnas hjälp. De offrade för att regnet skulle komma. De offrade för att regnet skulle sluta. De offrade för att vargarna skulle ge sig av. De offrade för att fiskarna skulle återvända. De offrade för att vinna över människor som de inte förstod och som inte verkade förstå. De byggde höga torn nära himlen för att gudarna skulle höra bättre. Upp och bort från den stinkande frätande myllan.

Vid det här laget hörde gudar och gudinnor inte längre vad folket ropade och bad. De hade inte kraften att följa människorna upp i höjden. Och de hade redan nästan gett upp. Många av dem var skadade, några var redan bortom räddning. Folket visste inte detta, fast de borde vetat. De var förblindade av sin ilska som egentligen var rädsla.

De hade nu täckt för himlen så gott de kunde, och de hade hängt upp konstgjorda solar som lydigt lyste när man ville. De satte upp skydd för vinden, och de täckte över marken. Flata stenar blev till golv. För att man ska kunna gå snabbare, sa de, men ingen visste varför detta skulle var bra. Och ingen tänkte närmare över detta. Och ingen gick heller snabbare. I början. Men sen började fler och fler gå en smula snabbare, varför visste de inte. För att de kunde. För att de kanske borde. För att det var bra. Detta insåg de nu. Synd och skam att inte raska på lite nu när underlaget är så fint. Det är ju uppenbarligen meningen att man ska gå lite fortare här, sa man. Och man kom att vilja ha mer saker och fler strukturer som man därefter kunde se en mening i.

Man hade nu vare sig hört eller sett någon gudinna eller någon gud på länge. De konstnärer som tidigare varit de som talat med gudarna, och som sedan kommit att lista ut hur man reste väggar och lade tak, fann nu hela tiden nya sätt att tämja, forma och beskära. De ledde vatten, böjde trä och riktade eld. Ju mer de skapade, desto mer hyllades de. De göt blankaste guld till människans avbild. De tvinga-

de träd och blommor att växa på omöjliga platser. De hamrade fram fibrerna ur stjärkar, tvingade larver att spinna tråd, och bar resultatet av sitt verk på sina kroppar så alla kunde se. Och alla tyckte det var vackert och att tingen talade till dem.

Det dök upp någon som inte trodde alla gudar var döda. Där finns en men bara en gud, sa han, och de andra hade aldrig någonsin funnits. Han kallade guden Gud. Gud är människans vän och Gud har samma syn på problemet. Gud är odödlig. Han hatar men Han räds inte den förgängliga jorden, och han ger alla som gör vad som krävs en väg ut. Jord är smuts och kroppen är en kätting som håller oss fjättrade i smutsen, och räddningen finns i vänskapen med dem som också vill bort, med dem som delar kärleken till denne ende gud som skall rädda oss alla. Men hans röst är inte lätt att höra. Där finns de som hör, och vi lyssnar, för nu kan vi bli rensade och helade. Han kan ta bort vår ilska genom att bota vår rädsla genom att förinta naturen som alltjämt hotar oss. Lossa dödens ständiga smutsiga kvävande grepp. Spränga kedjan som hotar att dra ner oss i djupet. Ta oss bort från alltihop.

Detta påstod prästerna. Ett tag fanns där teologer som tvivlade på redogörelserna för denna guds plan och vilja, och som tyckte att beskrivningarna trots år av hård och nedbrytande träning följda av slit-samma och självförnekande studier faktiskt inte gick att begripa. Inte ens till del. Och de undrade hur många av gudarna och gudinnorna som egentligen lyckats undgå folkets härjningar och som kunde tänkas leva kvar någonstans. Kanske fanns där en möjlighet att rädda dem? Men dessa teologer blev snart förföljda såsom folkets fiender. De var uppenbarligen naturens hemliga infiltratörer, de ville på nya listiga vis förhindra folkets framtida lösgörande från köttets, blodets och slammets slemmiga bojar. De var sända av någon annan gud, någon gud som inte fanns. Så måste det vara. Och så exploderade folkets vrede, men en förfinad, andlig och opersonlig vrede som skenbart inte hade sin direkta orsak i var och ens alldeles egna skräck för

naturens upplevda nyckfullhet. En rättfärdig och riktad vrede, inte den blinda och mållösa. En nödvändig vrede riktad mot de lögnare som redan var döda genom sin brist på tro. Och så var man för ett tag kvitt de otrogna, som man kallade dem.

Någon hade sett att människorna gemensamt kunde uträtta gudomliga stordåd, och kungjorde att Gud inte kommer för att rädda alla, utan bara dem som helt gör Guds vilja till sin egen. Folkets vrede kunde på så sätt kontrolleras och doseras, den kunde bli nyttig och god, precis som elden. Vreden nu förstådd som ett slags mod eller en högre form av tillförsikt antogs vara en del av den enskildes själ som redan lyckats med flykten och som redan vilade i Guds trygga närhet.

Den rättfärdiga vreden eller den heliga andan byggde hus. Den byggde ofantliga omöjliga onaturliga hus med stenblock så stora att ingen egentligen orkade lyfta dem. Men vreden sprängde loss och lyfte dem. Och när allt var klart var vreden nästan borta och i dess ställe fanns bara en bedövande trötthet hos folket. I skydd av de tjocka murarna och på ett golv höjt över marken började folket så småningom glömma bort sin ilska och sina prästers gud. Inte helt och hållet, men de tänkte inte längre att Han bokstavligen skulle komma och lyfta dem bort. Ju tryggare murarna var, desto mer kunde man tillåta sig att se på prästernas ord som kryptiska koder, som en samling bilder med meningen lockande halvt fördold. Som färgstarka och livfulla andliga ledtrådar till målen och till syftena. Till gäckande insikt om vad som är gott och ont, och till den verkliga rättvisan.

Naturen kan väl inte ha rätt att ta livet ifrån oss? Livet är en gåva vi fått och då kan det väl inte vara rätt att Naturen kommer och stjälar den från oss?

Ilscan hade alltså stillnat något, och folket började allt mer glömma bort att de hatade naturen. Kanske delvis för att de så sällan behövde se den. De började få tid att tala med varandra. De hittade gamla skrifter som de studerade noggrant och de fascinerades och förbryl-

lades av sina förfäders farhågor och deras hat. Fler och fler började så tänka att människan utgör en del av naturen lika mycket som naturen utgör en del av henne. Plötsligt en morgon såg de alldeles klart att de aldrig skulle kunna vinna över naturen utan att samtidigt helt förgöra sig själva och även gudarna, om nu någon av dem hittills hade lyckat undkomma.

Ett annat folk kom till landet. De nya människorna var inte rädda, så som de själva uppfattade det. Men de var arga. Det finns bara en väg, kunde man höra dem upprepa taktfast i kör. Alla måste dra åt samma håll. Framåt, uppåt, mer, fortare.

Det första folket var chanslösa mot det andra folkets gränslösa ursinne och skräck. Och det första folket hade förstått att det andra folket var en del av naturen. De såg på deras blinda ursinne och såg naturens nyckfulla och outgrundliga och i bästa fall ironiska logik. Och det första folket var till skillnad från det andra inte redo att göra vad som helst för att stå kvar. De resonerade så, att om människornas barn skulle ha en chans, måste där finnas någonstans att leva, och då måste förstörelsen en gång sluta. Så det första folket lät sig utsläckas. De såg sitt eget slutgiltiga nederlag som ett medel, och dog varken glada eller ledsna i en stilla förhoppning om att någon eller några av de gamla gudarna fanns kvar och från något gömställe kunde se deras beslutsamhet och kunde se att de slutligen kommit till sans. Att så gudar och gudinnor kanske kunde komma att leta sig in i drömmar och i minnen och få det andra folkets barn att någon gång se sitt misstag. Och folket hade redan sett till att få historien om sig själva nedtecknad och omsorgsfullt gömt den på många ställen, som en saga som inte behövde vara sann men ändå tilläts tala. De hade funnit någon som nog kunde säga allt detta på ett sådant vis att det gick att förstå. Kanske med gudarnas hjälp, tänkte de, men de kunde ju inte veta säkert. Och sedan mötte de mörkret och tystnaden orädda och helt utan ilska. Och sagan slutar just här och på detta vis.

Förnuftets följeslagare

av

Amar Bajric

Synonymordboken staplar orden under förnuft: förstånd, vett, omdöme, klokhet, uppfattningsförmåga, tankeförmåga, vishet, logik, reson.

Människor jag pratat med fnös till när jag berättade om klostret. Det sista de anser klosterlivet vara är just förståndigt. Jag läser om en nunna som enligt egen utsago saknat gott omdöme när hon som ung valde klosterlivet. Efter många års psykisk misshandel i klostret bestämde hon sig för att det kloka var att lämna det. Jag söker upp kvinnan och pratar med henne om tiden i klostret och tiden efteråt, om boken hon skrev.

Vi sitter utanför en Max-restaurang och det blir svårt att frammana bilden av att hon en gång varit en nunna. Hon har man och barn nu, kallar sig för troende men berättar att den organiserade katolska tron var för mycket för henne. Hennes beslut verkar ha omkullkastat livet, det som skulle bli hennes framtid ligger nu bakom henne. Samtidigt är det väl så att religiösa människor har en logik och reson som egentligen inte kan eller ska behöva försvaras gentemot de icke-religiösa. För visst handlar det om olika världsbild – vissa beskylls för en blind tro på en personlig gud och andra för en blind tro på vetenskapen och en total avsaknad av andlighet.

Jag är nyfiken på vad min uppfattningsförmåga, min tankeförmåga, mitt förnuft, säger mig om klostren och människorna som bor bakom murarna. Därför väljer jag att spendera ett dygn i ett kloster som en del av mitt slutprojekt på min journalistutbildning. Bortom vindkraftverken och det sista mysiga lantkafét utmed riksväg 19, i Tomelilla i Skåne, ligger den helige Benedictus kloster. Tystnaden

regerar här. Endast vindens sus och skornas friktion mot grusvägen hörs. Dörrar och staket är i trä, i övrigt dominerar betong. Upprest ur det platta med någon konstgjord gräsplätt här och var vilar detta hus för andlighet. Känslan av nybyggt dominerar. Sterilt med en fläkt av konstgjort mys.

Den benediktinska ordens regel om enskildhet och avskildhet genomsyrar allt här; utsmyckningar tillåts inte eftersom de distraherar klosterinvånarna från en skönhet bortom den jordiska. Vid dörren hänger en skylt som upplyser om tidebönerna; ryggraden i det benediktinska klosterlivet, hörnstenen för livet innanför murarna, vägledningen till att leva förnuftigt och utan överflöd. Allt från hur munken ska klä sig till hur han ska sova, hur han ska be och inreda klostret, finns nedskrivet i boken *Den helige Benediktus regel* från mitten av 500-talet. Den föreskriver till exempel att klostret ska vara inrättat så att allt nödvändigt finns där, så att munken inte behöver ströva omkring utanför klostret ”vilket ingalunda är nyttigt för deras själar” (*Den helige Benediktus regel*, kapitel 66). Regeln föreskriver att munken ska undvika omåttlighet så att han aldrig råkar ut för övermättnad, att alla utom de mycket sjuka och svaga ska avstå helt från kött av fyrfota djur, och att klosterinvånare ska förbjudas att följa den egna viljan och inte lyda sina önskningar och begär. De ska följa en abbots order. Dessa regler, baserade på det som ansågs vara mänskligt förnuft, förutsätter att det är förnuftigt att isolera sig från samhället och ägna sitt liv åt bön, kontemperation, arbete och tystnad – något som inte skulle få många instämmande nickningar i dag.

Många av de som jag talar med om att jag ska besöka klostret berättar för mig att deras sunda förnuft talar emot ett liv baserat på isolering, kontemperation och bön. Att ett kuvande av viljan aldrig kommer att kunna försvaras med förnuftet. Under diskussionerna återkommer ständigt frågan om viljan att utforska vad det är som skapar ett meningsfullt liv och hur man får ut det mesta av livet.

Själv anser jag mig inte vara klar över vilken väg jag ska följa och väljer därför att utforska många. Därav har jag mött människor med många olika livsåskådningar och åsikter som har påverkat min livssyn. Mitt förnuft talar dock emot isoleringen och den glorifierade bild av kontemperation som klostren förmedlar. Det talar emot erkännandet av en högre makt, en personlig gud. Att klostren står i kontrast till vad jag utifrån min världssyn är van vid skapar en ännu större nyfikenhet inför vad det är som gör att vissa människor väljer att bo och leva innanför deras murar.

En av de benediktinska reglerna säger att alla gäster som kommer ska tas emot som vore de Kristus. Det känner jag av när jag tas emot med öppna armar av Ingmar Svantesson, eller broder Ingmar som han heter här i klostret. Han är en pigg 76-åring iklädd munkkåpa som hälsar vänligt, välkomnar mig, och talar dämpat med pauser mellan de väl avvägda orden. ”Konkret så är det ju en helig uppgift att i varje människa som man tänker på, ännu mer möter, se det stora mysterium som varje människa är”, säger brodern. Han har studerat teologi, och hans starka övertygelse om att följa sin katolska tro och därmed den, enligt honom, förnuftiga vägen, genomsyrar det mesta som han pratar om.

Det relativt nybyggda klostret invigdes i mars 2009 och har rum för besökare. Broder Ingmar säger att väntetiden är allt ifrån några veckor till en månad. I de spartanska rummen inhyses människor, volontärer och missbrukare, som vill komma bort från stressen i samhället. Broder Ingmar kallar de sistnämnda för människor som fallit mellan springorna i samhället, och antyder att samhället där ute gör det svårt för vissa att inte gå under.

Förutom broder Ingmar och gästerna bor här just nu en volontär och en postulant. Den sistnämnda är en kille i 25-årsåldern som genomgår sin prøvotid innan han kan bli novis och introduceras för klosterdräkten, och förberedelserna för ett liv som munk. Vi är i un-

gefär samma ålder och jag har svårt att inte reflektera över skillnaden mellan våra liv, de vägar vi tagit som lett oss hit, och de vägar våra liv kommer att ta i framtiden. I tystnaden på klostret blir min inre röst än mer framträdande; den skriker åt mig och vädjar till mitt förnuft, säger att tron är blind och att den troende munken inte inser vad han går miste om, vad som finns på utsidan. Människornas självsäkra lugn här inne verkar vara grundat i att de har ställt frågorna, kommit till samma slutsatser om och om igen, och blivit övertygade om att det enda förnuftiga livet är ett liv innanför dessa klostermurar.

Broder Ingmar berättar att han är säker på att han inte skulle vara tillfreds med något annat liv än det som levs här inne. ”Lycka är ingenting man söker i sig. Lycka är en bonus. Den får man på köpet, när man söker Gud, älskar Gud, älskar sin nästa, då blir man lycklig. Det är det enkla svaret. Men söker man lycka och försöker ta ut den och särskilt om man försöker systematisera det på något sätt, det genererar inte lycka. Lycka är en gåva, vi har den som ett djupt behov”, säger han.

Livet där ute smyger sig på och in genom klosterporten då och då. Till exempel har alla i klostret en dator, med vilken de kan informera sig om omvärlden. Broder Ingmar använder också sin för att kunna ha mejlkontakt med framtida klosterbesökare. En bil finns också tillgänglig, så att invånarna i klostret och det närliggande nunneklostret kan åka till tandläkaren, handla mat, och så att broder Ingmar kan hålla föredrag eller vara biktfader i ett annat kloster. Han påpekar dock att ett kloster är byggt för att en människa ska kunna få kontroll över sitt liv, och att för många bekvämligheter riskerar att distrahera munken från sitt kall. Arkitekturen i klostret är till exempel avskalad, reglerna styr dygnsrytmen med fasta tider för bön och arbete. ”Man får hjälp att göra det man ska göra men inte har disciplin att göra, det man inte klarar av. Det är ingen underkastelse. Jag ska inte stå under kroppen, jag ska styra

kroppen. Anden är villig men kroppen är svag, köttet är svagt, säger Jesus. Då blir det dumt att inte ta till sådan hjälp”, säger broder Ingmar. Att ta till hjälp är, enligt hans tankesätt, förnuftigt.

En regel är att måltiden intas under tystnad, efter högläsning ur Benedictus regel. Under måltiden spelas Herman Lindqvist som ljudbok, medan kastrullen går från Broder Ingmar och vidare till oss andra. Allvarsamheten, som en måltid i tystnad innebär, bryts ibland av att broder Ingmar skrattar till när Lindqvist berättar något på ett komiskt sätt, som att en häst inte lydde kungen eller någon anspeling på kungens för unga älskarinna och utmaningarna som hon ställde Hans Majestät inför i sängen. Jag kan inte låta bli att undra vad den 25-årige postulanten tänker på när han hör om sådant som han av sagt sig, om kroppsliga lustar och köttets svaghet.

Tygsservetterna viks lika noggrant som flaggor när de tre männen har ätit klart. Deras blickar är sänkta, det finns något meditativt över processen, som tar minuter i stället för sekunder. Stundtals är det fascinerande att betrakta människor som har sådan total kontroll över sig själva, ett livsmönster som verkar vara i symbios med deras personligheter. Det vore nästan beundransvärt om allt hade vants in, om det en gång stått i kontrast till människan bakom den tysta och kontemplativa masken som bärs hela tiden. Samtidigt finner sig dock en känsla av att vuxna människor på detta sätt ber om bekräftelse från en högre makt, att de inte tar saken i egna händer utan ger bort bestämmanderätten till någon eller något annat – om inte en högre makt så ett regelverk skrivet för 1 500 år sedan, baserat på vad som ansågs vara mänskligt förnuft.

Är deras vilja kuvad; deras bild av världen begränsad, eller är jag, som tillfällig besökare, bara okunnig och i fel element? Har viljan och förnuftet segrat så att den stora bilden står framför dessa män, alltid inom synhåll men tillräckligt utom räckhåll för att få dem att sträva efter att ständigt komma närmare den? Att upptäcka Gud i

allt, alltid, som broder Ingmar tidigare sa till mig. ”Det får vi hålla på med tills vi dör. Därför att den vägen är en ständigt ny upptäckt. Vi går ständigt ut i verkligheten som alltid är större än vad jag hittills har fattat. Valv på valv, säger Tranströmer. Och det är som det ska. Så är det. Det är när vi tror att vi vet, då gör vi våra största dumheter.”

Efter maten hjälps alla åt att diska. Broder Ingmar viker upp munkkåpens ärmar men de hittar ner i diskvattnet ändå. Ett svart armbandsur sticker fram under den blöta ärmen. Dygnsrytmens kontrollant. Att systematisera dagar, veckor, månader och år är den här mannens sätt att uppnå lycka. Att kontrollera sig själv och leva enligt regler och Guds ord. Inte att systematisera sökandet efter lyckan, som många på utsidan gör, enligt honom. Vissa provningar som för en människa utifrån skulle vara utmaningar utan belöning, är för brodern själva grundstenen i livet. ”Jag behöver tolv psalmer varje morgon för att komma ut i verkligheten. Jag stiger upp från dödsriket. *Psaltaren* beskriver verkligheten med all dess kamp och strid och lovsång och nöd och rop, och ska jag komma rätt så måste jag ta det till mun för att komma till verkligheten och lämna illusionerna”, säger han.

I Sverige håller klostren långsamt på att försvinna. Tomelilla med sina 13 000 invånare och två kloster hör till undantagen på den här sidan av millennieskiftet. Klostren har i dag få nya kallelser. Medelåldern innanför murarna stiger och risken finns att klostren inte kommer att finnas kvar efter att de sista nu levande munkarna och nunnorna lämnat dem. Ur ett samhällsperspektiv har de inte samma betydelse som innan reformationen ett halvt årtusende tidigare. Då var klostren en del av samhället, och munkarna och nunnorna var en del av samhällsordningen. De var inte till för de som styrde, krigade eller arbetade, utan för dem som bad. De andliga, heliga,

kloka, visa och förnuftiga som man vände sig till när man behövde vägledning och sökte hopp. De som hade vett och motiverade det med en logik baserad på religiös övertygelse. Något som uppenbarligen efterfrågades mer i dåtidens samhällsordning.

I dag är klostren allt mer isolerade öar av religiösa utövare som valt att stå utanför samhället men ändå tvingas vara en del av det. Den helige Benedictus kloster är beroende av samhället för vatten och elektricitet, infrastruktur, internet, läkarvård och mat.

Klosterlivet bygger också på en hierarki som av många anses demokratisk, där kontakten mellan Gud och munken eller nunnan, går genom klostrets högsta ledare – abboten eller abbedissan. Dessutom bevaras ofta mer av konservativa drag i trosutövningen, när de som utövar den isolerar sig och står längre bort från samhället. ”Någon sa häromdagen till mig att kristen tro kanske bara kommer att överleva i kloster under en tid, ett skede av historien. Och det är inte första gången. Klostren har fördelen av att det finns en erfarenhet och ett liv som håller, inte bara en vecka eller ett år, utan i sekler”, säger broder Ingmar med stolt uppsyn. Det är uppenbart att hans livsåskådning speglar en person som trivs och frodas i ett kloster.

Brodern berättar att klostren, förutom bevarandet av den katolska tron, gör stor nytta för samhället i dag som oaser av lugn och andlighet i en stressad värld, dit både troende och icketroende kan söka sig. Han framhåller att deras nytta inte syns lika mycket som kyrkans, och att deras uppgift inte är att vara en institution som stryker alla medhårs. ”Det är klart att det är lättare för världen att se vad kyrkan gör när de gör insatser för människor och alla applåderar. Jämfört med det så är det naturligtvis en oanständighet att bygga klostermurar. I den meningen har vi på något plan lämnat världen. Paradoxen är att man måste lämna den för att hjälpa den. Och det kan man inte begära att folk ska förstå. Vi är inte här för

att vi ska hjälpa andra, vi är här för att evangelisera oss själva, själva lära oss hur det är att vara människa. Och det är ett fullt jobb, kan jag tala om för dig”.

Att inta rollen som ett slags mänsklighetens martyrer verkar utmärkande för skillnaden mellanklosterinvånarna och de utanför klostermurarna, enligt brodern. Han berättar att den kristna läran lär ut hur Jesus botade de sjuka, väckte de döda, predikade och upprättade människor som var i nöd. ”Men hans största insats, enligt vår tro, är när han teg och slutade och överlät sig åt korset. Då gick han i förväg och lämnade ett sug efter sig. En slags kosmisk magnet som drar. Det är på sätt och vis klostren ett tydligt exempel på”, säger han.

Att inta denna roll är, enligt honom, ett privilegium. Det är priset som människan får betala för att få ut det stora i livet, för att kunna börja få svar på de stora frågorna. ”Vi kommer aldrig att hitta meningen i den här världen. Utan himmel och helvete blir detta livet obegripligt. Livets ekvation går inte ihop utan detta större.”

Medan världen utanför fortsätter att snurra, och människorna fortsätter att resonera, välja och väja, är broder Ingmar säker på att klosterlivet är ett förnuftigt val. ”Jag kan aldrig riktigt själv förstå det men livet, tillvaron, universum, Gud. Allt är så enormt. Och tron gör det ännu större, eftersom tron säger mig att vi är på väg mot alltings fullbordan. Och det lilla det kostar, det blir en småsak, det blir växel pengar. Jämfört med om vi tror det vi tror på, då har vi världens mest fantastiska... vi har fått världens mest obegripliga, mest fantastiska gåva. Som vi visserligen bara har i tron och i hoppet, men vi har ganska bra argument för det, så det är inte emot förnuftet. Och då blir mitt problem inte om jag fått ut tillräckligt mycket av livet, utan då blir problemet att jag inte ens börjat riktigt än”.

I världen utanför broderns klostermurar baseras inte förnuftet på en hängivelse som föds och lever med den katolska tron; däremot

grundas allas vårt förnuft i vår tro och uppfattningar kring vad vi kan resonera oss fram till med hjälp av logik. Det är en annan världssyn som är fröet som skapar uppfattningsförmågan om vår omvärld, den som vi sedan försvarar med förnuftet. Vi resonerar oss inte fram till vår livsåskådning, den är ingen medelväg mellan två positioner. Snarare lever varje livsåskådning genom den komplexitet som varje människa bär på; hur hon resonerar och försvarar sina val, hur hon ser på och analyserar sin omvärld. Munken eller nunnan som valt att leva sitt liv i kloster har gjort ett val baserat på det som av dem anses vara förnuftigt, och försvarar detta val varje dag med förnuftet. En människa utanför klostermurarna delar inte samma livsåskådning som den som lever innanför dem, men måste likväl försvara sin övertygelse och sina handlingar med att de är förnuftiga. Om inte annat så för att förnuftet backas upp av logik, där den enda skillnaden från klosterinvånarnas logik är att den inte bygger på en organiserad religions regler och bud. Vad som är rätt eller fel är därför en högst personlig fråga.

Personligen talar mitt förnuft emot ett liv i kloster, men logiskt sett är det inte svårt att härleda denna åsikt till min oförmåga att bli en del av den organiserade katolicismen. Min världssyn är för olik broder Ingmars, hans för olik min. Men vi är båda förnuftiga nog att förstå att det inte finns någon gyllene medelväg mellan våra respektive positioner. Vi måste kunna samexistera och båda ha rätt att leva våra liv enligt vad vi tycker är förnuftigt. Klostren har dessutom ett självvalt hjälpmedel som underlättar och minskar friktionen mellan de två lägren. Deras isolering från samhället gör nämligen att den förnuftiga övertygelsen, tankarna och livet kan levas ut av förnuftets följeslagare utan att skapa alltför mycket friktion för olik sinnade – vare sig dessa befinner sig på insidan eller utsidan av klostermurarna.

Upplysningen bör försvaras – men hur?

av

Henrik Bohlin

Världen styrs av idéer, skrev ekonomen John Maynard Keynes, särskilt idéer som genomsyrar tänkandet över lång tid till dess vi efter några årtionden följer dem utan att vi reflekterar över det eller ens är medvetna om det.

En av de idéer som påverkat europeisk och västerländsk historia allra mest är framstegstanken. När salafistiska extremister förklarar krig mot Väst är det för dem ett försök att gå tillbaka den rena och oförfalskade islam som utövades av de allra första generationerna muslimerna – ”salaf”, förfäderna. För oss är konflikten en strid för frihet, tolerans och mänskliga rättigheter mot reaktionärer som vill återskapa medeltidens mörker. Skillnaden ligger i framstegstanken och de idéer från 1700-talets upplysning som hör samman med den.

Den franske upplysningsfilosofen markis Condorcet gav framstegstanken en klassisk formulering i *Människosläktets förkovran* från 1795. Historien är en utveckling i stadier från primitiva jägarfolk till moderna samhällen. I det högsta stadiet kommer krig och skräckvälde att ha avskaffats, skillnaderna mellan samhällsklasser och nationer utjämnats och människonaturen nått sin fulla potential genom att den allmänna kunskapsnivån höjts och moralen förbättrats. Under ledning av filosofer som besjålas av förnuftstro och universell människokärlek har Europas kolonier gjort sig fria, kvinnor erövrat samma rättigheter och möjligheter som män och religionen förlorat sitt inflytande över sinnena. Människor lyder ingen annan herre än sitt eget förnuft, och slavar, tyranner och präster lever bara kvar i historieböckerna och på teatern.

Condorcet verkar ha trott att de mest utvecklade länderna skulle nå historiens högsta stadium inom en inte särskilt avlägsen framtid. Med facit i hand kan vi konstatera att han hade fel och att målet

ännu inte har uppnåtts drygt tvåhundra år senare. Tyranni, terror och religionskrig är i hög grad en del av vår samtid.

Behöver vi en ny upplysningstid, eller är bristen på framsteg ett tecken på att något i själva upplysningsidéerna är feltänkt och behöver omprövas? Två nya svenska böcker ger bidrag till denna diskussion: *Upplysning i det 21:a århundradet* av Christer Sturmark (2015) och antologin *Upplysningskritik*, redigerad av idéhistorikerna Anders Burman och Inga Sanner (2014).

Sturmarks bok har undertiteln *Tro och vetande 3.0*, en anspelning på författarens tidigare bok *Tro och vetande 2.0* (2006), i sin tur en uppföljare till filosofen Ingemar Hedenius generalangrepp på dåtidens teologi och kristendom i *Tro och vetande* från 1949. Sturmark skriver i Hedenius anda, men med ett bredare och mer globalt perspektiv. Sedan den islamiska revolutionen i Iran 1979 och attacken mot World Trade Center 11 september 2001 har fanatism och irrationalism flyttat fram positionerna, skriver han. I vissa delar av världen publicerar religiösa fundamentalister avrättningsfilmer på internet och uppmuntrar till heligt krig, i andra leder vanföreställningar om häxor och demoner till misshandel och mord. Vi behöver lämna dessa rester från en svunnen tid bakom oss, hävdar Sturmark, och formulera en ny sekulär humanism byggd på upplysningstraditionens värden och ideal.

En av grundprinciperna i den sekulära humanismen är själva humanismen, som i Sturmarks tolkning innebär att politik ska skiljas från religion, att människans bästa snarare än religiösa påbud är grunden för moralen, att alla människor har samma värde och att de mänskliga rättigheterna omfattar alla oavsett ursprung eller kultur. En annan grundprincip är det Hedenius kallade den intellektuella moralens maxim: tro på något om och endast om det finns goda skäl att hålla det för sant. Sturmark argumenterar utifrån detta för två ytterligare viktiga

principer: naturalism och ateism. Förklaringar till naturföreteelser kan inte sökas i övernaturliga krafter utan enbart i naturen själv. Det finns ingen övertygande evidens för att Gud skapat världen eller för någon annan av religionernas centrala trossatser. Religion och vidskepelse kan i klassisk upplysningsanda förklaras som historiska rester från tiden före vetenskapens uppkomst. Blixten slår ned, någon blir sjuk, det blir jordbävning; för dem som saknade vetenskaplig kunskap om naturen var det inte irrationellt att se orsakerna i andar och gudar som straffar och belönar, men i dag har vi vetenskapliga förklaringar som gjort sådana antaganden ohållbara.

Intressant nog anser Sturmark att ateism inte nödvändigtvis utesluter andlighet. ”För mig är andligheten inte övernaturlig”, skriver han, ”den är naturlig. Vi är alla en del av något större”. Det hade varit intressant att se denna tanke utvecklas. Ger ateistens andlighet svar på några av de existentiella och moraliska frågor som religionen enligt den sekulära humanismen inte förmår besvara, eller är den bara en rationellare variant av New Age-rörelsens självcentrerade och upplevelsesökande nyandlighet?

Upplysning i det 21:a århundradet kommer kanske inte att övertyga någon som inte redan delar författarens ateistiska och humanistiska grundsyn, men den som gör det kan använda den för att bredda sina kunskaper och finslipa argumenten. Bland mycket annat får läsaren en sorts grundkurs i logik och vetenskaplig metod, översikter av psykologisk och neurofysiologisk forskning som visar hur vi luras av ”vår fantastiska och opålitliga hjärna” och kritiska genomgångar av ovetenskapliga teorier som astrologi, homeopati och kreationism.

Att upplysningsarvet behöver försvaras verkar självklart i en tid då centrala värden som åsiktsfrihet och mänskliga rättigheter är hotade i många länder. Men kan bakslagen också vara ett skäl att reflektera kritiskt över själva upplysningen? Kan det finnas något i

upplysningsidealen eller i det sätt på vilket de förvaltats som föder helt legitima invändningar och motreaktioner?

Antologin *Upplysningskritik* ger inblickar i den tradition av kritik mot upplysningen som i viss mån börjar redan under själva upplysningstiden. Som i de flesta antologier spretar kapitlen åt olika håll utan att följa någon tydlig röd tråd, men som motbild till Sturmarks försvar av upplysningen kan man bland annat läsa kapitlet om den brittiska författaren och tidiga feministen Mary Wollstonecraft. I *Till försvar för kvinnans rättigheter* (1792) argumenterar Wollstonecraft för kvinnors rätt till en utbildning likvärdig männens. En viktig inspirationskälla var Jean-Jacques Rousseaus pedagogiska program i *Émile* (1762), ett av upplysningstiden mest inflytelserika verk. Rousseau hävdade att barn borde uppfostras och utbildas till självständigt tänkande och handlande individer och inte som tidigare var vanligt tränas till disciplin och lydnad. Men detta gällde bara pojkar. Kvinnor, ansåg Rousseau, kan tänka praktiskt och detaljinriktat men saknar mäns förmåga till abstrakt tänkande. Wollstonecraft hävdar i polemik mot Rousseau att kvinnor har samma förnufts-förmågor som män och bör få samma uppfostran och utbildning.

En helt annan sorts upplysningskritik har formulerats de senaste decennierna inom den tanketradition som i brist på en bättre term brukar kallas postmodernism. Enligt tänkare som Michel Foucault och Jean-François Lyotard är upplysningsidealen inte universellt giltiga utan bundna till en historisk kontext och en viss samhällsgrupps intressen. Idéer om ”sanning”, ”förnuft” och ”objektiv kunskap” är ideologiska redskap för vita, heterosexuella, ekonomiskt välbärgade män att rättfärdiga sin egen privilegierade ställning och andra gruppers underordnande, däribland kvinnor, färgade och homosexuella. Rousseaus uppdelning i förnuftiga män och oförnuftiga kvinnor är

bara ett av flera exempel. Ett annat är rasbiologin, som användes för att ge vetenskaplig legitimitet åt kolonialism och folkmord.

”Postmodernisterna” är en av Sturmarks viktigaste måltavlor i *Upplysning för det 21:a århundradet*. Att relativisera skillnaden mellan rätt och fel till kultur och religion är intellektuellt ohederligt, skriver han, och får till konsekvens att förtryck, intolerans och inskränkning av de mänskliga rättigheterna i vissa kulturer accepteras som ”rätt för dem”. Detta är ett svek mot dem som mest av alla behöver det moderna upplysningsprojektet, inte minst kvinnor i traditionellt patriarkala samhällen.

Positionerna i debatten är därmed någorlunda klart definierade. Men det finns något djupt paradoxalt över ett meningsutbyte där den ena sidan består av så vitt skilda grupper som muslimska extremister, fundamentalistiska högerkristna, feminister och intellektuella postmodernister. Uppenbarligen finns mycket mer som skiljer än förenar dessa upplysningens motståndare och kritiker. De religiösa dogmatikerna tycker sig ha funnit sanningen och är inte beredda att argumentera annat än med sina egna dogmer som utgångspunkt. Postmodernisterna bygger sin kritik av upplysningsidéerna på vetenskapliga studier och är fyllda av tvivel kring det mesta. En tredje grupp är de man kunde kalla solidariska upplysningskritiker, de som i likhet med Wollstonecraft i allt väsentligt ansluter sig till upplysningens ideal men tolkar dem annorlunda eller vill gå längre.

Till debattens paradoxer hör också att knappast någon längre försvarar postmodernismen i den form som Sturmark angriper. Den radikala förnufts- och vetenskapskritiken hos Foucault, Lyotard och Feyerabend tycks i dag vara något som man kan flörta med i somliga intellektuella kretsar, men som då den utsätts för kritik nästan alltid modereras till betydligt försiktigare ståndpunkter mer i linje med en solidarisk upplysningskritik i Wollstonecrafts anda. Finns postmodernisterna, kan man undra. Om Sturmarks angrepp kunde få

motståndarna att bekänna färg i denna viktiga fråga kunde det kanske rucka på de låsta positionerna och leda till ett mer konstruktivt åsiktsutbyte.

Både i Sturmarks bok och *Upplysningskritik* saknar jag också en utförligare och mer nyanserad diskussion av själva upplysningen och vad den står för. Med upplysning brukar man dels mena en historisk period – ungefär från Newton till franska revolutionen – dels och kanske framförallt de idéer som är typiska för denna period: tro på förnuftet, vetenskapen, det kritiska tänkande och framsteget, strid mot vidskepelse och mot dem som för sina egna maktintressen utnyttjar andras okunnighet och oförmåga eller ovilja att tänka kritiskt – dem mot vilka Voltaire riktade stridsropet *Écrasez l'infâme*, krossa den skändliga.

Som tidlöst idékomplex är upplysningen lika mycket ett arv från den grekiska antiken som från 1700-talets upplysningstid. Ända sedan antiken har den behövt försvaras och lidit många bakslag. Demokratin i Aten blev ett kortvarigt experiment. Den vetenskapliga tradition som börjar med Platon och Aristoteles bröts vid medeltidens början i väst och vid den islamiska guldålderns slut i öst. Efter 1700-talet har upplysningssidéerna fått stort genomslag, men ändå är de i dag hotade.

Sven-Eric Liedman skiljer i boken *I skuggan av framtiden* mellan en ”hård” och en ”mjuk” upplysning. Den hårda upplysningen handlar om naturvetenskapliga, tekniska och ekonomiska insikter och framsteg, den mjuka om sådant som demokrati, mänskliga rättigheter och kritisk öppenhet. När Kant skriver att upplysning är ”människans utträde ur hennes självförvållade omyndighet” är det den mjuka upplysningen han talar om. Omyndig är enligt Kant den människa som saknar förmågan eller modet att använda sin tankeförmåga utan ledning av andra. Upplysningens motto, skriver Kant, är *sapere aude*, ”Våga veta”, eller mer fritt återgivet: tro inte

bara på auktoriteter utan tänk självständigt. Man kan säga att mjuk upplysning handlar om att det inte är makten eller traditionen utan argumenten som ska avgöra vad som hålls för sant och rätt. Den brittisk-österrikiske filosofen Karl Popper kallar detta rationalism – efter latinets *ratio*, förnuft – och sammanfattar det i mottot ”Jag kan ha fel och du kan ha rätt, och om vi anstränger oss kan vi tillsammans komma närmare sanningen”.

Med den moderna tiden har den hårda upplysningen av allt att döma segrat slutgiltigt. Till och med i diktaturer där självständigt kritiskt tänkande annars undertrycks satsas i dag stora resurser på teknisk och naturvetenskaplig utbildning och forskning. Den mjuka upplysningens värden och idéer måste däremot ständigt erövras på nytt med varje ny tid och generation. Det är de idéerna som i dag befinner sig under attack. I öst vill religiösa extremister gå tillbaka till en förmodern tid då rätt och fel avgjordes av Gud och traditionen – men behålla sina mobiltelefoner. I väst har politiker som Silvio Berlusconi, Vladimir Putin och Donald Trump gett oss ett nytt styrelseskick: den auktoritära demokratin, där folket styr genom fria val men folkets tankar i sin tur styrs av politiker som lärt sig konsten att manipulera människor för sina egna syften och göra dem till maktens nickedockor.

Upplysningen behöver försvaras – kanske inte den hårda upplysningen men definitivt den mjuka. Ändå känner jag en tveksamhet inför det sätt på vilket detta görs av sådana som Sturmark och den brittiske utvecklingsbiologen och religionskritikern Richard Dawkins. Det finns något i den hårda tonen, det ensidiga fördömandet av motståndarna, som går emot själva andan i den mjuka upplysningen. Som motbild tänker jag på Sokrates, den förste i den rationalistiska tanketradition som kulminerar med upplysningen. Sokrates formulerade inga teorier och ansåg sig inte visare än andra, förutom att han i motsats till de flesta insåg hur

litet han visste. Det förnuft han representerar är ett frågande, prövande och självkritiskt förnuft, som känns mycket långt från alla trosvisa försvar för vetenskapen mot ”oförnuftets kultur”.

Karl Popper gör anmärkningen att kritiskt tänkande kräver en rik fantasi. Bara den kan vara dogmatiker som inte på allvar kan tänka sig andra möjligheter, och bara den som har en väl utvecklad fantasiförmåga kan på allvar tänka sig möjligheten att han själv kan ha fel och motståndaren rätt. Man skulle kunna säga att den som tänker kritiskt och därmed även självkritiskt måste ha förmåga till empati, till att förstå sina meningsmotståndare på djupet genom att se saker ur helt annorlunda perspektiv än de invanda egna. För att få en uppfattning om motsatsen kan man tänka på det den franske 1800-talshistorikern Albert Sorel kallade ”förnuftets fanatism”, den attityd som under franska revolutionens skräckvälde fick anhängare av upplysningsidealen att dela in sig i sekter vars anhängare bekämpade varandra med alla tillgängliga medel och betraktade sina motståndare som förrädare mot de sanna förnuftsidealerna.

Den mjuka upplysningen har något subtilt i sig som gör att försvaret av den på ett paradoxalt sätt kan övergå till sin motsats, om det inte bedrivs i en anda av verklig öppenhet för och nyfikenhet på andra perspektiv och sätt att tänka än det egna. Den andan saknar jag i Sturmarks bok. När han manar till försvar av upplysningen mot ”oförnuftets kultur” handlar det kanske inte om en förnuftets fanatism, men däremot om något man kunde kalla förnuftets självgodhet och brist på lyhördhet, en vetenskaps- och förnuftstro där människor delas upp i ”vi” som tänker förnuftigt och ”de” som är irrationella, vidskepliga, fanatiska.

Den indiske författaren Pankaj Mishra pläderar i *The Guardian* (20/1 2015) för det han kallar en ny upplysning, i vilken medkänsla och självkritik i sokratisk anda utgör centrala ideal. När till exempel europeiska ungdomar ansluter sig till IS gäller det att inte bara se dem

PANKAJ MISHRA I LEIPZIG, MARS 2014 (KÄLLA: WIKIPEDIA)

som fiender. Vi behöver också fråga oss vad som kan ha fått dem att uppfatta frihet, demokrati och allas lika värde som Potemkinkulisser för ett samhälle där de själva är hopplöst uteslutna, och vad vi av detta kan lära oss om hur vi kan skapa ett mer inkluderande samhälle.

Upplysningen, skriver Mishra, måste liksom religionen återerövas från sina fundamentalister. Om fler än de redan övertygade ska vinnas för upplysningens sak räcker det inte att motståndarna besegras med bättre argument, strängare logik, starkare vetenskaplig evidens. Det krävs också att vi utvecklar vår empatiförmåga så att vi kan börja förstå det nästan oförståeliga som gör att människor dras till den religiösa fanatismen och demokratins dödgrävare.

Konsten att läsa med penna

av

Mortimer J.
Adler

Mortimer J. Adler (1902–2001) var en amerikansk filosof och pedagog, huvudsakligen verksam vid universitetet i Chicago. Adler var en av förgrundsgestalterna inom liberal education, en utbildning i ”de fria konsterna” där fysik och matematik var en lika viktig del som de klassiska humanistiska ämnena. På 1940-talet lanserade Adler tillsammans med Robert Maynard Hutchins ”The Great Books Program”, ett utbildningsprogram där studenterna huvudsakligen ägnade sig åt att läsa kanoniska texter från den västerländska idétraditionen. Essän publicerades första gången 6 juni 1940 i *The Saturday Review*.

Ni vet att ni, för att få ut så mycket som möjligt, måste läsa ”mellan raderna”. Jag vill få er att göra något lika viktigt medan ni läser. Jag vill få er att ”skriva mellan raderna”. Gör ni inte det så läser ni troligtvis inte på det mest effektiva sättet.

Jag hävdar, helt enkelt, att antecknande inte är ett sätt att vanställa en bok, utan att visa den kärlek.

Ni bör inte anteckna i en bok som inte är er egen. Bibliotekarier (eller era vänner) som lånar er böcker förväntar sig att ni håller dem rena, och det bör ni. Om ni kommer fram till att jag har rätt rörande nyttan i att anteckna i böcker, så blir ni tvungen att köpa dem. De flesta av världens betydelsefulla verk finns idag tillgängliga i nytryck för en hundralapp.

Det finns två sätt på vilka man kan äga en bok. Det första är den äganderätt som ni erhåller genom att betala för den, precis som ni betalar för kläder och möbler. Men denna köpehandling är endast ett förstadium till innehavet. Ett fullständigt ägandeskap uppkommer först när ni har gjort den till en del av er själv, och det bästa sättet att göra er till en del av den är att skriva i den. En liknelse kan kanske klargö-

ra vad jag menar. Ni köper en biff och förflyttar den från slaktarens issskåp till ert eget. Men ni äger inte biffen i den viktigaste bemärkelsen förrän ni förtär den och tar upp den i blodet. Jag hävdar att även böcker måste upptas i blodet för att göra er någon nytta.

Förvirring rörande vad det innebär att *äga* en bok ger upphov till en falsk vördnad inför papper, bindning och typsnitt – en aktning inför det fysiska tinget – inför boktryckarens hantverk, snarare än författarens snille. Folk glömmer att det är möjligt för någon att tillägna sig den idé, inneha den skönhet, som ett betydelsefullt verk rymmer, utan att göra anspråk på detta genom att fästa ett bokägar-märke innanför dess pärmar. Innehavet av ett fint bibliotek betyder inte att dess ägares sinne berikats av böcker; det visar inte mer än att han, hans far eller hans fru var rik nog att köpa dem.

Det finns tre slags bokägare. Den första har alla standarduppsättningar och bästsäljare – olästa, orörda. (Denna förledda människa äger pappersmassa och bläck, inte böcker.) Den andra har massvis av böcker – några av dem genomlästa, de flesta genomögnade, men alla lika rena och glänsande som den dag de köptes. (Denna människa skulle troligtvis vilja ta böcker i sin ägo, men hålls tillbaka av en falsk aktning inför deras fysiska skepnad.) Den tredje har få eller många böcker – samtliga hårt slitna med hundöron, isärfallande på grund av ständig läsning, markerade och klottrade i från början till slut. (Denna människa äger böcker.)

Är det en falsk aktning, undrar ni kanske, att bevara en vackert tryckt bok eller en stilfullt inbunden utgåva i intakt och oförstört skick? Självklart inte. Jag skulle lika lite klottra ned en förstautgåva av *Det förlorade paradiset* som jag skulle ge mitt barn ett gäng kriterior och en originalmålning av Rembrandt! Jag skulle aldrig göra markeringar på en målning eller en staty. Dess själ är, så att säga, oskiljbar från dess kropp. Och skönheten hos en sällsynt utgåva eller ett påkostat band liknar den hos en målning eller en staty.

Men en boks själ *kan* skiljas från dess kropp. En bok liknar mer partituret till ett musikstycke än en målning. Ingen stor musiker sammanblandar en symfoni med de tryckta notbladen. Arturo Toscanini känner vördnad inför Brahms, men Toscaninis partitur för Symfoni i c-moll är så fullklottrat att ingen annan än maestron själv kan läsa det. Anledningen till att en skicklig dirigent gör anmärkningar i sina partiturer – gör markeringar igen och igen varje gång han återvänder för att studera dem – är också anledningen till att ni bör anteckna i era böcker. Om den aktning ni hyser för en praktfull inbindning eller typografi ställer sig i vägen, köp då en billig utgåva och skänk författaren er aktning.

Varför är antecknande en oundgänglig del av läsande? För det första så håller det er vaken. (Och jag menar inte blott medveten; jag menar klarvaken.) För det andra, läsande, om det är aktivt, är tänkande, och tänkande tenderar att uttryckas i ord – talade eller skrivna. En fullklottrad bok är vanligtvis en genomtänkt bok. Avslutningsvis, skrivande hjälper er att minnas vad ni tänkte, eller de tankar författaren uttryckte. Låt mig utveckla dessa tre poänger.

Om läsandet skall åstadkomma något mer än att få tiden att gå så måste det vara aktivt. Ni kan inte låta ögonen svepa över bokraderna och förvänta er att ni ska uppnå en förståelse av det ni läst. Ett stycke lättsmält litteratur, såsom, säg, *Borta med vinden*, kräver inte den mest aktiva sortens läsning. De böcker ni läser för nöjes skull kan läsas i ett avslappnat tillstånd utan att något går förlorat. Men ett storslaget verk, rikt på idéer och skönhet, ett verk som reser, och försöker besvara, stora fundamentala frågor, kräver den mest aktiva läsning som ni är i stånd till. Ni tillägnar er inte John Deweys idéer på samma sätt som herr Vallées smörsång. Ni måste sträcka er efter dem. Det kan ni inte göra sovandes.

Om sidorna, när ni läst färdigt en bok, är fyllda med era anteckningar, så vet ni att ni har läst aktivt. Den mest berömda *aktiva* lä-

saren av klassiska verk som jag känner är rektor Hutchins vid Chicagouniversitetet. Han är även den man vars liv är tyngst belastat av affärsverksamheter bland alla jag känner. Han läser undantagslöst med penna, och ibland, när han tagit fram en bok och penna om kvällen, så finner han sig klottrande vad han kallar ”kaviarfabriker” i marginalerna, snarare än insiktsfulla anmärkningar. När detta sker så lägger han ifrån sig boken. Han vet att han är för trött för att läsa, och blott spiller sin tid.

Men varför är det nödvändigt att skriva undrar ni kanske? Den fysiska handlingen att skriva, med egen hand, bringar ord och satser på ett klarare vis inför ert sinne och bevarar dem bättre i minnet. Genom att nedteckna hur ni reagerat på viktiga ord och meningar som ni läst, och de frågor som de väckt i er, så bevarar ni dessa reaktioner och skärper era frågor.

Även om ni skrev på ett kladdblock, och slängde pappret när ni hade skrivit färdigt, så skulle ert grepp om boken vara bättre. Men ni behöver inte slänga pappret. Marginalerna (vid över- och underkant, liksom sidorna), för- och eftersättsbladen, själva utrymmet mellan raderna – allt står till förfogande. Inget är heligt. Och det allra bästa är att era markeringar och anteckningar blir till en del av boken och förblir där för alltid. Ni kan plocka fram boken nästa vecka eller år, och där finns allt ni höll med om, motsatte er, betvivlade och utredde. Det är som att återuppta ett avbrutet samtal, med den fördel att ni kan ta vid där ni slutade.

Och detta är just vad läsandet av en bok bör vara: ett samtal mellan er och författaren. Förmodligen vet han mer om ämnet än ni gör; givetvis närmar ni er honom med tillbörlig ödmjukhet. Men låt ingen lura i er att läsaren endast bör befinna sig på mottagarsidan. Förståelse är något som rör sig i båda riktningarna; lärande består inte i att vara ett tomt kärl. Eleven måste ifrågasätta såväl sig själv som läraren. Han måste till och med argumentera med läraren, när

han väl förstår vad läraren menar. Och att anteckna i en bok är bokstavligen ett uttryck för att man instämmer i, eller motsätter sig, författarens åsikt.

Det finns alla möjliga knep för hur man annoterar en bok på ett förnuftigt och fruktbart sätt. Jag gör på följande vis:

1. *Understrykning*: av huvudpoänger, av viktiga eller uppseendeväckande påståenden.

2. *Vertikal streck i marginalen*: för att betona ett redan understruket påstående.

3. *Stjärna, asterisk, eller annan krumelur i marginalen*: används sparsamt, för att betona de tio, tjugo viktigaste påståendena i boken. (Om ni vill kan ni vika det nedre hörnet på de sidor där sådana markeringar används. Detta kommer inte att skada det kraftiga papper på vilket de flesta moderna böcker trycks, och ni kommer när som helst att kunna ta ned boken från hyllan och, genom att öppna den vid det vikta hörnet, uppfriska ert minne av boken.)

4. *Siffror i marginalen*: för att markera den uppsättning poänger som författaren gör när han utvecklar ett resonemang.

5. *Andra sidors sidnummer i marginalen*: för att ange på vilka andra ställen i boken som författaren har gjort poänger som är relevanta för det som markerats; för att knyta samman de idéer som, trots att de kanske står många sidor isär, hör ihop.

6. *Inringande av nyckelord eller fraser*.

7. *Skrivande i marginalen, eller i sidans över- eller underkant, för att*: nedteckna frågor (samt möjligen svar) som ett avsnitt väckt; förkorta en invecklad diskussion till ett enkelt påstående; nedteckna den serie av huvudpoänger som löper genom böckerna. Jag använder eftersättsbladen för att göra ett eget register över författarens poänger i den ordning som de introduceras.

Försättsbladen är, för mig, de viktigaste. Vissa förbehåller dem ett tjugigt bokägarmerke. Jag förbehåller dem tjugiga tankar. Efter

det att jag har läst färdigt boken, och nedtecknat mitt register på eftersättsbladen, så vänder jag mig till försättsbladen, och försöker där ge en översikt över boken, inte sida för sida eller poäng för poäng (det har jag redan gjort längst bak i boken), utan som en sammanhållen helhet, med en grundläggande sammansättning och ordning bland delarna. Denna översikt utgör, för mig, måttet på min förståelse av verket.

Är ni en orubblig motståndare till att anteckna i böcker, så invänder ni kanske att marginalerna, utrymmet mellan raderna, samt för- och eftersättsbladen inte ger er tillräckligt med utrymme. Visst. Vad sägs om att använda ett kladdblock som är en aning mindre än bokens sidor – så att bladens kanter inte sticker ut? Nedteckna ert register, er översikt och till och med era anteckningar i blocket, och infoga sedan dessa blad permanent innanför bokens främre och bakre pärmar.

Eller så kanske ni säger att detta antecknande kommer att sakta ned ert läsande. Det kommer det troligtvis. Det är ett av skälen till att göra det. Många har låtit sig förledas av föreställningen att läshastighet är ett mått på intelligens. Det finns inget sådant som den rätta hastigheten för skarpsinnig läsning. En del saker bör läsas snabbt och obesvärat, och en del bör läsas sakta och till och med mödosamt. Ett tecken på skarpsinne vad gäller läsning är förmågan att läsa olika saker på olika sätt efter deras betydelse. När det gäller bra böcker så är poängen inte att se hur många ni kan ta er igenom, utan snarare hur många som kan ta sig igenom er – hur många ni kan ta i er ägo. Några få vänner är bättre än tusen bekanta. Om detta är er målsättning, vilket det borde vara, så blir ni inte otålig ifall det tar mer tid och kraft att läsa ett betydelsefullt verk än det gör att läsa en dagstidning.

Ni har kanske en sista invändning mot att annotera böcker. Ni kan inte låna ut dem till era vänner eftersom ingen annan kan läsa dem utan att störas av era anteckningar. Dessutom så kommer ni

inte att vilja låna ut dem eftersom ett annoterat exemplar är ett slags intellektuell dagbok, och att låna ut det är nästan som att skänka bort era tankar.

Om er vän önskar läsa er utgåva av Plutarchos *Levnadsteckningar*, Shakespeare eller *The Federalist Papers*, be honom då, vänligt men bestämt, att köpa ett eget exemplar. Ni skulle låna honom er bil eller rock – men era böcker är lika mycket en del av er som ert huvud eller ert hjärta.

Översättning från engelskan av Johan Boberg.¹

ATT LÄSA MED PENNA (FOTO: JOÃO SILAS)

¹ Vi har sökt efter de eventuella upphovsrättsinnehavarna till Adlers essä utan framgång. Om någon som gör anspråk på upphovsrätten till denna text ser detta var god kontakta Poros redaktion.

Medverkande

MORTIMER J. ADLER (F. 1902, D. 2001)

Amerikansk filosof och pedagog, huvudsakligen verksam vid universitetet i Chicago. Adler var en av förgrundsgestalterna inom liberal education. Essän publicerades ursprungligen 6 juni 1940 i *The Saturday Review*.

MATHIAS ALEXANDERSSON (F. 1985)

Bor i Lund. Har en masterexamen i sociologi. Förman för Ordkonst (utskottet), redaktör och formgivare för *Ordkonst* (tidskriften). Redaktör och formgivare för *Poros*.

AMAR BAJRIC (F. 1987)

Jobbar som journalist, reser helst med tåg och simmar gärna i salt vatten. Hans hög med böcker som ska läsas krymper aldrig.

SIMON BERGIL WESTERBERG (F. 1985)

Drömmer om att få jobba som lärare på en författarutbildning och har en stark tro på bildningens och den intellektuella förkovrans möjlighet att skapa ett bättre samhälle. Initiativtagare till och redaktör för *Poros*.

JOHAN BOBERG (F. 1984)

Bor i Uppsala och är doktorand i teoretisk filosofi vid Uppsala Universitet. Han forskar om objektivitetsbegreppets historia, och är intresserad av forsknings- och utbildningspolitik.

HENRIK BOHLIN (F. 1961)

Bor i Stockholm och är docent i filosofi och lektor i idéhistoria på Södertörns högskola. Han brinner för empati, bildning och kritiskt tänkande och jobbar för närvarande bland annat med ett projekt för att stärka bildningsprofilen på Södertörns högskola.

TOMAS EKENBERG (F. 1972)

Docent i teoretisk filosofi vid Uppsala Universitet. Som forskare har han hittills framför allt varit intresserad av att undersöka frågor kring rationalitet och moral ur ett filosofihistoriskt perspektiv. Han undervisar i filosofi och i filosofihistoria vid Uppsala Universitet och vid Newmaninstitutet, Uppsala.

ERIK JANSSON BOSTRÖM (F. 1985)

Doktorand i teoretisk filosofi vid Uppsala Universitet med inriktning mot samhällsvetenskapernas vetenskapsfilosofi. Brinner för att förstå sin samtid. Redaktör för *Poros*.

HENRIK JOHANSSON (F. 1973)

Bor i Malmö. Författare och litteraturkritiker. Aktuell med novell- och diktsamlingen *Johanssons liv, arbetsglädje och återuppståndelse*, hans andra bok efter debutromanen *Av kött och blod*.

SUSANNE HENNINGSSON (F. 1977)

Bor i Köpenhamn. Arbetar med forskning inom kognitiv neurovetenskap. Studerar filosofi och kreativt skrivande.

LUDWIG LANDSTRÖM (F. 1986)

Har gått Skrivarlinjen vid Skurups folkhögskola. Han är en av de drivande krafterna bakom MALMÖTXT.

JONATHAN SVANTESSON (F. 1990)

Studerar vid Skrivarlinjen, Skurups folkhögskola. Tidigare student vid Författarskolan, Lunds universitet. Litterärt intresserar han sig huvudsakligen för filosofisk pessimism.

Källhänvisningar

- s. 1, vektorgrafik (emblem) från [freepik.com](https://www.freepik.com)
 - s. 1, vektorgrafik (omslag) från [designfreebies.org](https://www.designfreebies.org)
 - s. 15, foto donerat till Wikipedia av "Ham II"
 - s. 57, foto donerat till Wikipedia av Brooklyn Museum
 - s. 84, foto donerat till Wikipedia av "Amrei-Marie"
 - s. 91, foto av João Silas hämtat från unsplash.com
- Bilderna på *Poros* facebookside, Oskar Foldevi